

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers

Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT. Tel. (+31)030-2326936

Rooms Katholieke Kerk in België: Simon Lambregs, pr.

Gemeenteplein 11/21 B-3620 Lanaken Tel. 0032-89772595

Protestantse Kerk in Nederland: Jan Post-Hospers

Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-8801880

REDACTIE:

Alper Alasag

Ton Crijnen

Hans Haafkens

Simon Lambregs

Nico Landman

Berry van Oers (kernredactie)

Piet Reesink (eindredactie)

Gé Speelman

Esther Struikmans (kernredactie)

Abonnementen 2013 : (4 nummers)

Binnenland: 19,95 €

Buitenland : 25,25 €

Losse nrs. : 5,70 € **plus** portokosten

<http://begripmoslimschristenen.jouwweb.nl>

Lay-out : P. Reesink

Advertentietarieven op aanvraag.

ADMINISTRATIE, abonnementen, nabestellingen:

Secretariaat RK Kerkgenootschap in Nederland

Financiële administratie

Postbus 90.189

4800 RN Breda

Tel. 076- 522.34.44

Email: secretariaat@bisdombreda.nl

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig

‘Dialogo geslaagd’ laat zien dat anno 2012 er wel degelijk voorbeelden zijn van een met succes en diepgang gevoerde dialoog. We hebben ons beperkt tot vier voorbeelden. Drie ervan vinden plaats in de steden Rotterdam, Brussel, Antwerpen en het laatste, misschien wel het meest onthullende en onverwachte voorbeeld van een eeuwenlange positieve ontmoeting van godsdiensten, komt uit een land dat de meesten van ons als achtergebleven en gesloten beschouwen: Albanië. Hoe kan dat?

Het slotartikel van Esther Struikmans analyseert de factoren die tot een succesvolle dialoog leiden.

Vijf jaar cursus christendom en islam in Rotterdam, Ch. De Visser	bl. 150
Goed nieuws uit Brussel, M. Goffoël	bl. 165
Sant’Egidio, S. Lambregs	bl. 174
Albanië, land van hoop, interview door T. Crijnen van E. Struikmans	bl. 181
Waarom is de dialoog geslaagd? E. Struikmans	bl. 189
Van her en der	bl. 195
Boeken	bl. 199

Vijf jaar cursus christendom en islam in Rotterdam

Chris de Visser

In Rotterdam-West werd dit jaar voor het vijfde achtereenvolgende jaar de cursus christendom en islam gehouden. Een cursus waarin moslims en christenen met elkaar in gesprek gaan over profeten die zowel in de Bijbel als de Koran voorkomen. De cursus is een initiatief van Alper Alasag, algemeen directeur Stichting Islam en Dialoog, en Martijn van Laar, predikant bij de Hervormde Gemeente Delfshaven.

Stichting Islam en Dialoog¹ is een organisatie die in 1998 is opgezet door Turkse Nederlanders met een hoge opleiding. De stichting wil negatieve beeldvorming van moslims tegen gaan door verschillende bevolkingsgroepen bij elkaar te brengen zodat ze elkaar kunnen leren kennen. De mensen die zich inzetten voor de stichting zijn geïnspireerd door het denken van de Turkse moslim Fethullah Gülen.

De Hervormde Gemeente Delfshaven is een Protestantse kerkgemeenschap die zich specifieke missionaire en diaconale doelen heeft gesteld voor de directe omgeving waarin het zich bevindt. Het organiseren van ontmoetingen met moslims is een van de speerpunten van de gestelde doelen.

Alper Alasag is algemeen directeur van Stichting Islam & Dialoog en heeft inmiddels meer dan 10 jaar een coördinerende rol bij de stichting. Martijn van Laar werkt nu bijna 8 jaar bij de Hervormde Gemeente Delfshaven, waarvan de laatste drie jaar als predikant, met ontmoeting met moslims als specifiek aandachtsgebied.

¹ Sinds oktober 2012 vormen de *St. Islam en Dialoog* en de *Dialoog Academie* het Platform INS zie <http://www.platformins.nl/over-ins/> (noot van de redactie).

Aanleiding van de cursus

Alper Alasag en Martijn van Laar kwamen in 2006 met elkaar in contact toen de laatste de Ramadantent, een dialoogactiviteit van Stichting Islam en Dialoog, op het Zuidplein in Rotterdam-Zuid bezocht. Rond de Ramadantent kwamen mensen van verschillende religieuze achtergronden samen om te eten en te praten met als doel elkaar beter te leren kennen. Bij de Ramadantent dat jaar werden Martijn en Alper aan elkaar voorgesteld en raakten ze met elkaar in gesprek over het belang van dialoogactiviteiten. Er werd een vervolgafspraken gemaakt om nader kennis te maken. Na enkele gesprekken besloten ze aanvankelijk om iets kleins te starten in de vorm van een dialooggroep van tien mensen. Binnen deze dialooggroep namen vijf mensen van de Hervormde Gemeente Delfshaven en vijf van Stichting Islam en Dialoog deel. Deze dialooggroep is nu nog steeds actief en komt één keer per maand bij elkaar. Er worden verschillende thema's besproken, zoals het denken over het leven na de dood, problemen rond opvoeding van kinderen in een areligieuze samenleving en verschillen in godsbeelden tussen christenen en moslims. Toen deze dialooggroep een succes bleek, is gezamenlijk besloten om de cursus christendom en islam te gaan organiseren.

Dit besluit kwam voort uit de gezamenlijke wens om christenen en moslims met elkaar in gesprek te laten komen. Zowel de Hervormde Gemeente Delfshaven als Stichting Islam en Dialoog hadden daarnaast hun eigen redenen om zich in te gaan zetten voor deze interreligieuze dialoog. De Pelgrimvaderskerk, het kerkgebouw van de Hervormde Gemeente Delfshaven, staat in een wijk met een grote verscheidenheid van culturen en religieuze overtuigingen onder haar bewoners. Eén op de drie wijkbewoners is moslim. De gedachte bij de Hervormde Gemeente Delfshaven is, dat een kerk die geloofwaardig wilt blijven, contact moet blijven houden met de directe omgeving. De constatering van deze kerkgemeenschap was echter dat er nauwelijks contact leek te zijn tussen christenen en moslims in Rotterdam-Delfshaven. De aangeboden cursus in samenwerking met Stichting Islam en Dialoog gaf de mogelijkheid om moslims en christenen met elkaar in contact te laten komen en elkaar te leren kennen.

De motivatie van Stichting Islam en Dialoog om de cursus te organiseren komt al naar voren in de naam van de stichting zelf. De stichting heeft als doel om

mensen met verschillende religieuze achtergronden met elkaar in contact te laten komen en elkaar te leren kennen. Alper Alasag's persoonlijke motivatie om zich in te gaan zetten voor dialoogactiviteiten in Nederland ontstond in 1989 toen hij na een lange periode in Turkije terugkeerde in Nederland. Hij was benieuwd naar hoe christenen in Nederland omgingen met het leven in een gesecculariseerde samenleving en wilde daarom met hen in contact komen. Maar dit kostte meer moeite dan hij dacht, omdat christenen niet zo zeer zichtbaar bleken te zijn op straat. Daarnaast merkte hij dat ook andere moslims behoefte hadden om in contact te komen met mensen met een andere geloofsovertuiging en daarom ging hij op zoek naar een constructie om dit mogelijk te maken. Een van de mogelijkheden die zich hiertoe aandeede was de cursus christendom en islam vanuit de samenwerking met de Hervormde Gemeente Delfshaven.

Betrokken partijen

Naast de initiatiefnemers Stichting Islam & Dialoog en de Hervormde Gemeente Delfshaven zijn er ook twee verenigingen die een bijdrage leveren aan de cursus. Dit zijn Vereniging Ettaouhid en Studentenvereniging

NSR. Vereniging Ettaouhid is een lokale welzijnsorganisatie die focust op 'zelfredzaamheid' en 'individuele verantwoordelijkheid' van Rotterdammers in het algemeen en Marokkaanse Rotterdammers in het bijzonder. Voor begin van de cursus was er al contact tussen de initiatiefnemers van de cursus en de Vereniging Ettaouhid in het Beraad van Kerken, Moskeeën en Mandirs in Delfshaven. De Navigators Studentenvereniging Rotterdam (NSR) is de grootste open chris-

telijke interkerkelijke studentenvereniging van Rotterdam met als motto “Christus kennen en Hem bekend maken”. Beide verenigingen beschikken over een groot netwerk dat vooral bestaat uit jonge, actieve mensen en vormen zo voor de initiatiefnemers een belangrijke bron voor potentiële cursisten.

Mede door de betrokkenheid van Vereniging Ettaouhid en Studentenvereniging NSR zijn er vaak opvallend veel jongvolwassenen aanwezig op de cursusavonden. Bij beide initiatiefnemers bevindt zich in de achterban ook een grote groep actieve jongvolwassenen, waardoor het aantal jongvolwassenen dat deelneemt aan de cursus behoorlijk groot is. Bijkomend positief effect hiervan is dat de cursistenpopulatie per cursusavond verschilt. De jongvolwassenen blijken namelijk in staat op korte termijn ook andere jongvolwassenen bij de cursus te betrekken. Ander bijkomend positief effect van de aanwezigheid van veel jongvolwassenen tijdens de cursusavonden is dat de taalbarrière en cultuurkloof die er nogal eens blijkt te zijn tussen de oudere deelnemers, nu al grotendeels door de jongvolwassenen overbrugd wordt, omdat het overgrote merendeel van hen in Nederland geboren en getogen is.

Inhoud en methode van de cursus

De cursus is er één voor en door christenen en moslims. Als thema is gekozen voor de behandeling van profeten die zowel in de Bijbel als Koran voorkomen. De cursus wordt dan ook wel Profeten uit de Bijbel en de Koran genoemd. Bij de behandeling van elke profeet worden drie vragen gesteld: 1) Wat voor beeld geven de Bijbel en de Koran over deze profeet? 2) Wat is zijn/haar betekenis in het christendom en in de islam? Wat zegt het Bijbelse en Koranische verhaal

over de kern van elk van de godsdiensten?
3) Wat kunnen wij vandaag van deze profeet leren?

De avonden starten met twee korte inleidingen door een moslim en een christen. vervolgens is er ruim de tijd daar met elkaar in groepjes over door te praten over de bovengenoemde vragen. Het zijn dus interactieve avonden.

De verdeling in gespreksgroepjes vindt plaats via een soort verkavelingmethode. De cursisten worden verzocht zich op te stellen in twee rijen, een rij van mensen met een moslimachtergrond en een rij van mensen met een christelijke achtergrond. De cursisten krijgen dan achtereenvolgend om de beurt het nummer van het gespreksgroepje te horen waar ze in zullen participeren die avond. Deze indelingswijze zorgt ervoor dat de verhouding moslim-christen in ieder gespreksgroepje gelijk is. Ook leidt dit ertoe dat de gespreksgroepjes iedere cursusavond een andere samenstelling hebben.

De eerste jaren dat de cursus gegeven werd kregen de cursisten een syllabus uitgereikt met daarin een volledige omschrijving van de cursusinhoud en uitgebreide informatie over de behandelde profeten van dat cursusjaar. De nadruk lag toen vooral op het echt leren kennen van de ander door kennis te verwerven over de geloofstraditie van de ander. De laatste jaren ligt de nadruk meer bij de onderlinge dialoog zelf, het leren van elkaar door het met elkaar praten.

Dat er voor het bespreken van profeten is gekozen heeft meerdere redenen. De gedachte is dat je tijdens de dialoog minder snel in theologische discussies beland als je naar personen gaat kijken die in beide tradities bekend zijn in plaats van de Koran en Bijbel vanuit bijvoorbeeld het brede thema vergeving te bespreken. Deze narratieve benadering sluit ook meer aan bij de leef- en denkwereld van de cursisten. De besproken profeten zijn voor alle cursisten op een of andere manier vertrouwd en daardoor ontstaat al een gedeelde interesse tussen de cursisten ondanks dat er ook verschillende visies kunnen zijn over besproken profeten. Het verschil in denken stimuleert de cursisten tot reflectie op de eigen traditie. Daarnaast zorgt het feit dat de besproken profeten mensen van vlees en bloed zijn geweest ervoor dat de cursisten de menselijke houdingen herkennen en kunnen toepassen op hun eigen leven hier en nu. In de verhalen vanuit de beide tradities over de besproken profeten komen thema's als geduld, liefde, zorg en doorzettingsvermogen naar voren, thema's waar mensen in iedere tijd en context door aangesproken worden. De boodschap vanuit de Koran voor moslims over de besproken profeet kan verschillen met de boodschap vanuit de Bijbel voor christenen.

Elk cursusjaar worden de cursisten uitgenodigd om naast de ingeplande cursus-avonden een avondgebed in een moskee en een avonderdienst in een kerk bij te wonen. Doel hiervan is om gastvrij te zijn naar de cursisten en naar elkaar toe. Ook geeft het de cursisten de mogelijkheid om een indruk te krijgen van de plek die voor de ander een speciale religieuze lading heeft. Zodoende draagt deze activiteit bij aan het elkaar leren kennen en bij het opbouwen van een vertrouwensband.

Doel van de cursus

Het gezamenlijke hoofddoel van de cursus is dat mensen elkaar beter leren kennen, elkaar gaan begrijpen en elkaar gaan bevragen, om zo de vooroordelen die christenen en moslims van elkaar hebben weg te werken. Hiernaast hebben beide initiatiefnemers vanuit het eigen referentiekader hun eigen doelen met de cursus.

Al eerder kwam naar voren dat Stichting Islam en Dialoog de negatieve beeldvorming van moslims wil wegnemen door middel van dialoogactiviteiten. Veel Nederlanders zouden hun denken over moslims vooral baseren op de veelal negatieve berichtgevingen in de media.

Het is volgens Alper Alasag logisch dat de aanwezigheid van een grote populatie moslims in Nederland een zekere spanning oplevert. Vraag is echter hoe er met die spanning wordt omgegaan. Gaan mensen zich opstellen als slachtoffer en laten ze zich leiden door angst voor de onbekende ander, of stellen ze zich open naar de ander toe en proberen ze te leren en zelfs te genieten van de ander. We zouden ons moeten aanleren om de ander, de medemens, weer te vertrouwen. De cursus biedt de mogelijkheid met elkaar in gesprek te gaan en negatieve vooroordelen weg te nemen of te nuanceren.

Hiernaast wil Stichting Islam en Dialoog vooroordelen die moslims hebben over Nederland en christenen tegengaan. Moslims denken vaak dat Nederland een christelijk land is, want er zijn christelijke omroepen, verenigingen en scholen. Op de cursus raken ze ook in gesprek met jonge overtuigde christenen, wat vaak nieuw voor ze is. Ook ontdekken ze dat Nederland in naam misschien nog christelijk is, maar dat de christenen en het christelijke gedachtegoed geen gemeengoed meer zijn, waardoor christenen net als moslims voor zichzelf op moeten

komen om verworven rechten en vrijheden met betrekking tot de godsdienstuitoefening te kunnen blijven garanderen.

Voor Alper Alasag is het een belangrijk subdoel erachter te komen wat je van de ander kunt leren in de wijze hoe deze omgaat met het gelovig zijn in een steeds

meer areligieuze samenleving. Het is belangrijk elkaar te helpen en te ondersteunen om je als gelovige thuis te voelen in een areligieuze samenleving. Alper Alasag ziet de ander niet als medeslachtoffer, maar als degene die met dezelfde uitdagingen geconfronteerd wordt. Tijdens de cursusavonden wordt dit concreet gemaakt bij de laatste vraag van de cursusavond, waarin wordt

gevraagd wat de cursisten kunnen leren van de besproken profeet. Tijdens de gesprekken die dan volgen komen veelal concrete kwesties uit het dagelijkse leven van de cursisten naar voren met betrekking tot bijvoorbeeld de opvoeding van kinderen en gastvrijheid naar mensen met een andere religieuze overtuiging. De verdere invulling in de dagelijkse praktijk van het geleerde tijdens de cursus ligt bij de cursisten zelf.

Vanuit de Hervormde Gemeente Delfshaven komt de wens tot contact met moslims voort uit drie doelen die zij zichzelf gesteld heeft met betrekking tot de ontmoeting met moslims: 1) een goede buur zijn, 2) elkaar leren kennen, en 3) samen iets betekenen voor het welzijn van de directe omgeving. De kerkgemeente wil het geloofsgesprek stimuleren en bevorderen. Ze wil wel getuigen van hun christelijke geloof, maar heeft niet als doel anderen van dat geloof te overtuigen. Dit getuigen moet samengaan met een oprechte interesse in de ander.

De Hervormde Gemeente Delfshaven ziet het ook als haar taak om negatieve vooroordelen over moslims weg te nemen. Vooral voor de cursus begon werd de islam binnen de kerkgemeente geassocieerd met geweld en wetticisme.

Zowel Martijn van Laar als Alper Alasag benadrukken dat bekering of het overtuigen van de ander geen doel is. Wel hebben zowel deelnemende christenen als moslims vanuit hun eigen geloof de overtuiging dat het een opdracht is om toenadering te zoeken tot de medemens en de medemens te helpen. Het uiteindelijke doel van de dialoogactiviteiten is vreedzaam samenleven, geen zieltjes winnen.

Randvoorwaarden van de cursus

Er is een goede en vriendschappelijke, open en eerlijke sfeer. De Gulden Regel tijdens de dialoog is volgens beide initiatiefnemers: benader de ander, zoals je zelf benaderd zou willen worden bij het spreken over je geloofsovertuiging. In de afgelopen vijf jaren is er vanuit deze grondhouding heel wat onderling ver-

Foto: Jelle Jan van Veelen

trouwen opgebouwd, wat zichtbaar wordt in de gemoedelijke sfeer tijdens de cursusavonden. De hechte vriendschap die Alper Alasag en Martijn van Laar in de afgelopen vijf jaar hebben opgebouwd heeft zijn positieve uitwerking op de rest van de medewerkers

die actief zijn bij de organisatie van de cursus, wat zijn doorwerking heeft op de vriendschappelijke sfeer die heerst op de cursusavonden.

Het overgrote merendeel van de deelnemers aan de cursusavonden heeft niet de neiging om de ander te overtuigen van het eigen geloof. Het gaat de cursisten er om te leren wat de ander denkt en elkaar zo te leren kennen. De wetenschap dat de gesprekspartner zich niet als doel heeft gesteld de ander te overtuigen van zijn geloof, zorgt voor een veilige omgeving om over je eigen geloofsovertuigingen te praten.

De cursusavonden vinden om beurten plaats bij Stichting Islam & Dialoog en in de Oude- of Pelgrimvaderskerk. Hiermee willen de initiatiefnemers laten zien gastvrij te zijn naar de cursisten toe, en geeft het de initiatiefnemers ook de mogelijkheid de cursisten iets van hun organisatie te laten zien. Daarnaast maakt het duidelijk dat beide initiatiefnemers een gelijke inbreng hebben bij de invulling van de cursus.

Aan de cursus zijn geen kosten verbonden. Dit werkt uiteraard drempelverlagend voor potentiële cursisten. Omdat de cursusavonden bij de initiatiefnemers gehouden worden en de inhoud verzorgd wordt door mensen vanuit de eigen organisaties hebben de initiatiefnemers hier geen kosten aan. Er zijn wel wat kosten die voor rekening zijn van de initiatiefnemers. Deze kosten bestaan uit koffie, thee en koeken voor de cursisten en wekelijks wat kosten voor het kopiëren van de hand-outs voor de cursisten. De cursus is niet in het bijzonder afgestemd op een bepaald publiek. Iedereen is welkom. Door het gemiddeld vrij hoge opleidingsniveau van de leden van de Hervormde Gemeente Delfshaven en van Stichting Islam en Dialoog, en de betrokkenheid van Vereniging Ettaouhid en Studentenvereniging NSR is het wel zo dat het gespreksniveau tijdens de avonden over het algemeen vrij hoog is, omdat er dus veel hbo en universitair geschoolde mensen aanwezig zijn. Toch wordt binnen de gespreksgroepjes op de cursusavonden getracht op een niveau met elkaar te spreken waar iedere deelnemer in mee kan.

Voor de start en gedurende het eerste jaar van de cursus moesten zowel Alper Alasag als Martijn van Laar veel tijd en energie stoppen in het overtuigen van hun achterban over het belang van de dialoog en het wegnemen van vooroordelen die er over en weer over moslims en christenen waren. Deze vooroordelen belemmerden het aangaan van de dialoog. Zo konden veel moslims zich niet voorstellen dat er christenen zijn die echt geïnteresseerd zijn in de islam, omdat zij zichzelf als een gemarginaliseerde bevolkingsgroep zien. Alper Alasag en Martijn van Laar moesten elkaar meerdere malen bemoedigen om door te blijven gaan met het wegnemen van vooroordelen. Nu, vijf jaar later, is er een vertrouwensband opgebouwd en blijken de blokkades die er waren te zijn weggenomen.

Evaluatie en deelnemers

Uit de inschrijflijsten en evaluatieformulieren komt het volgende beeld naar voren. Per cursusavond zijn er ongeveer 40 deelnemers. Over de vijf jaar dat de cursus is gegeven zijn er om en nabij 320 unieke deelnemers geweest, waarvan meer dan de helft meer dan één cursusavond heeft bezocht in het jaar van deelname. De initiatiefnemers gaan er daarbij van uit dat ongeveer 30 mensen hun naam niet hebben opgeschreven op de presentielijsten die er liggen op de cursusavonden. Van de 320 unieke deelnemers heeft de helft het evaluatieformulier ingevuld. De helft tot driekwart van degenen die het evaluatieformulier hebben ingevuld geven aan tijdens het cursusjaar van deelname drie of vier cursusavonden te hebben bijgewoond.

Uit de evaluatieformulieren blijkt dat het overgrote merendeel van de cursisten op de hoogte zijn gekomen van het bestaan van de cursus via de initiatiefnemers. De initiatiefnemers leveren beide ongeveer een gelijk aantal cursisten per cursusjaar. Een deel van de cursisten die via de initiatiefnemers op de hoogte zijn gekomen van de cursus zijn persoonlijk benaderd, terwijl een ander deel zelf over de cursus informatie verkreeg via de website of het nieuwsblad van een van de initiatiefnemers. Er zijn hiernaast ieder jaar cursisten die via de studentenvereniging NSR te weten kwamen van de cursus. Het komt ook regelmatig voor dat cursisten zowel aangesloten zijn bij de studentenvereniging NSR als bij een van de initiatiefnemers. Tot slot zijn er jaarlijks drie tot zeven cursisten die via kennissen geïnformeerd zijn over de cursus. Onbekend is uit welke kring deze kennissen komen. Het is goed mogelijk dat het merendeel van deze kennissen betrokken is bij een van de initiatiefnemers.

Doordat het invullen van de evaluatieformulieren anoniem is en er niet specifiek gevraagd is naar de persoonlijke eigenschappen van de cursisten, ontbreken exacte cijfers over de man/vrouw-verhouding en de leeftijd van de cursisten. De initiatiefnemers schatten in dat een vijfde tot een vierde van de totale cursistengroep vrouw is. Zoals al eerder naar voren kwam is een opvallend deel van de cursisten jongvolwassen. Op een gemiddelde cursusavond is rond de helft van de cursisten jonger dan 35 jaar.

Resultaten na vijf jaar cursus

In de aankondiging van de cursus staat vermeld dat de ervaring leert dat de cursus verfrissend, verrassend en verrijkend is en dat de deelnemers overeenkomsten en tegelijkertijd ook de karakteristieken ontdekken van het christelijk geloof en de islam.

Uit gesprekken die Martijn van Laar en Alper Alasag met de cursisten hebben, blijkt dat dit overeenkomt met hoe de cursisten de cursus ervaren hebben. De initiatiefnemers vertellen dat ze regelmatig van de cursisten te horen kregen dat ze verrast waren over wat de andere traditie over de besproken profeet meldt. Daarnaast herkennen de cursisten veel van de eigen geloofsoverdenkingen met betrekking tot diverse maatschappelijke thema's als het belang van zorg voor degenen die hulpbehoevend zijn, het belang van het gezinsleven en het respect voor het leven (prolife).

De cursisten ontdekken tijdens de cursusavonden ook de verschillen tussen christenen en moslims. Door inzicht in deze verschillen in de andere traditie zien de cursisten ook wat het eigen geloof karakteriseert. Zo zien enkele cursisten de ontdekking van verschillen als opbouwend voor het persoonlijke geloofsleven. Alper Alasag herkent dit. Ook hij ziet de opgedane kennis tijdens de cursusavonden als een verdieping van zijn eigen geloofsleven. Het alleen maar bezig zijn met de eigen geloofstraditie kan voor sommige ervoor zorgen dat het allemaal vanzelfsprekend wordt. De eigen geloofstraditie prikkelt dan niet meer, wat ertoe kan leiden dat het enthousiasme ervoor verslapt. In de dialoog wordt vanuit een andere traditie gevraagd naar de betekenis van aspecten van de eigen geloofstraditie. Dus moet je nadenken: wat geloof ik en wat betekent dit voor mij. Wat vanzelfsprekend was, wordt iets bijzonders. Alper Alasag is erg dankbaar voor dit effect van de cursus op zijn geloofsleven.

Ook Martijn van Laar geeft aan door de cursusavonden meer te zijn gaan nadenken over de eigenheid van het eigen christelijke geloof. Hij is meer gaan inzien hoe apart en controversieel de christelijke opvattingen over het kruis zijn. Dat God zich vernedert om mensen te redden. Dit moet volgens hem gevolgen hebben voor de houding van christenen naar de medemens toe.

Een opvallend punt is dat vanuit de evaluatieformulieren blijkt dat de verwachting van de meeste cursisten voor aanvang van de cursus anders is dan datgene wat de cursisten achteraf als belangrijkste aspect van de cursus zien. Wordt van tevoren het opdoen van kennis over de andere geloofstraditie als belangrijkste leerdoel bestempeld, na afloop van de cursus geven de meeste cursisten aan dat ze het gesprek met de ander het belangrijkste vonden. Naderhand vinden de cursisten de dialoog zelf dus van beduidend meer belang dan de kennis die ze hebben opgedaan over de andere geloofstraditie. Het overgrote merendeel geeft aan het belangrijk te vinden dat er een goede sfeer is tijdens de cursusavonden, waarin er een open en respectvolle houding is naar elkaar toe tijdens de inleiding en binnen de groepsgesprekken.

De cursisten zijn over het algemeen positief over de inleidingen, die als duidelijk, leerzaam en inspirerend worden bestempeld. Een enkele cursist pleit voor meer verdieping tijdens de inleiding. De ene cursusavond wordt interessanter en meer inspirerend gevonden dan de andere cursusavond. Dit blijkt afhankelijk van de profeet die besproken wordt. Bij sommige profeten zijn voor de cursisten kennelijk meer interessante en inspirerende aspecten te vinden. De meeste cursisten vinden het gekozen thema Profeten interessant en uitdagend. Een enkeling zou graag ook wat thema's bespreken waarover duidelijk verschillende denkwijzen bestaan tussen christenen en moslims.

Bijna alle cursisten geven aan meer begrip voor de ander te hebben gekregen na deelname aan de cursus. Dit komt volgens hen door de toegenomen kennis over de geloofsovertuigingen van de ander, maar vooral door de gesprekken van mens tot mens tussen de cursisten. Niet alleen worden door de groepsgesprekken de vooroordelen over de ander genuanceerd, de menselijkheid van de ander wordt gezien. In dit gezamenlijke mens-zijn vinden de cursisten bij de ander dezelfde dingen terug die henzelf ook bezig houden in het dagelijkse leven. Dit in combinatie met de open, respectvolle sfeer tijdens de cursusavonden zorgt voor een opbouw van een onderlinge band.

Zowel Martijn van Laar als Alper Alasag merken dat door dit opgebouwde vertrouwen het draagvlak bij de eigen achterban om in contact met de ander te treden is toegenomen. Waar zij in de eerste jaren regelmatig de eigen achterban

moesten overtuigen van het belang van de dialoog en de cursus, is er nu zowel bij Stichting Islam en Dialoog als bij de Hervormde Gemeente Delfshaven een steeds grotere groep die het belang en de noodzaak hiervan inziet. Op kleine schaal zie je ook resultaat van de ontmoetingen tijdens de cursus in de wijk. Waar cursisten elkaar vroeger op straat voorbij liepen, vinden er nu over en weer begroetingen en korte gesprekken plaats. Er zijn nog geen maatschappelijke veranderingen zichtbaar in de wijk, maar dit komt waarschijnlijk omdat er nog geen concrete maatschappelijke projecten zijn opgezet op basis van het ontstane onderlinge vertrouwen.

Verworven kennis over de interreligieuze dialoog

De angst die er soms is voor mensen met een andere religieuze achtergrond komt vooral voort uit onvoldoende kennis over de ander in combinatie met een zwakke eigen identiteit. Deze zwakke eigen identiteit houdt in dat iemand onvoldoende parate kennis heeft over de eigen religieuze traditie en het eigen geloof. Wanneer dit het geval is, zal diegene onzeker worden door de geuite geloofsovertuigingen van een ander die wel voldoende parate kennis heeft over de eigen religieuze traditie. Het lijkt erop dat mensen in dat geval de neiging hebben zich af te zetten tegen andersdenkenden en zich vast te klampen aan de eigen religieuze traditionele denkbepelden. Volgens Alper Alasag en Martijn van Laar is het hierom belangrijk dat zowel de moslims als de christenen die deelnemen aan de cursus zich niet alleen verdiepen in de religie van de ander, maar juist ook in de eigen religieuze traditie. In plaats van angst voor de zekere geloofsuitingen van de ander, kan deze zekerheid van de ander jezelf juist ook sterken in je eigen geloofsovertuiging. Er is bewondering onder christelijke cursisten voor de zichtbaarheid van bepaalde geloofselementen van vrome moslims en het feit dat moslims zonder schroom hun geloof uitdragen in het dagelijkse leven. De moskee is vaak open, en dat geeft een open en gastvrije houding naar buitenstaanders. Geloof en dagelijks leven lijken volgens Martijn van Laar wat makkelijker hand in hand te gaan bij moslims dan bij he-

dendaagse christenen. Martijn van Laar herkent bovendien bepaalde aspecten van de geloofsinvulling van vrome moslims bij zijn eigen geloofsinvulling. Dit in combinatie met een gevoel van verbondenheid omschrijft hij als een ‘genademoment’.

Alper Alasag herkent de positieve invloed van de geloofsinvulling van mensen met een andere religieuze overtuiging op het eigen geloofsleven. Wat hem verder opvalt is hoe goed christenen zich georganiseerd hebben. Het uitgebreide netwerk en de goede organisatiestructuren die de christenen in de Nederlandse samenleving hebben, bieden talrijke mogelijkheden bij het ontwikkelen en organiseren van dialoogactiviteiten en het bieden van hulp aan de medemens. Bij moslims zijn deze organisatiestructuren nog in ontwikkeling. Een uitgebreid netwerk dat ingezet kan worden bij ontwikkeling van dialoogactiviteiten is nog in opbouw. Door de huidige dialoogactiviteiten kunnen de moslims leren en gebruik maken van de organisatiestructuren en netwerken van de christenen. Andersom leren christenen van de vele energie die door moslims die zich inzetten voor de organisatie van de cursus gestopt wordt in het opbouwen en uitbreiden van het netwerk.

Toekomst van de cursus

Vanuit enkele cursisten is de vraag gekomen om extra informatie en/of literatuur over de besproken personen tijdens de cursus. De initiatiefnemers zijn momenteel mogelijkheden aan het bedenken om de kwaliteit van de cursus nog weer te verbeteren, waarbij ook deze vraag vanuit de cursisten wordt meegenomen.

Het kan zijn dat er wat betreft de invulling van de cursus voor wordt gekozen dat eerder besproken personen nogmaals aan bod komen, maar dan vanuit een andere invalshoek. De initiatiefnemers zijn momenteel in overleg met studentenvereniging NSR en de multiculturele studentenvereniging IQRA om hen te betrekken bij de organisatie van de cursus. De initiatiefnemers willen door het betrekken van andere instanties de draagkracht voor de cursus vergroten. Daarnaast kunnen de studentenverenigingen nieuwe ideeën geven en nieuwe energie brengen, zodat de kwaliteit van de cursus nog weer verbeterd wordt.

Het onderlinge vertrouwen en het succes van de cursus geeft de initiatiefnemers moed en energie voor de toekomst en voor het ontplooiën van nieuwe gezamenlijke activiteiten. Er zijn plannen om samen sociale en maatschappelijke activiteiten te ondernemen in de Rotterdamse wijken.

Meerdere cursisten hebben aangegeven op meer frequente basis dialoogactiviteiten aan te willen gaan met de ander. Er worden in de evaluatieformulieren voorstellen door cursisten gedaan om nieuwe dialooggroepjes te starten waarbij de deelnemers elkaar eens per maand zullen ontmoeten. Enkele cursisten hebben gemeld dat ze er open voor staan om deze dialooggroepjes bij elkaar thuis te laten plaatsvinden en om dan ook gezamenlijk de maaltijd te gebruiken.

Door enkele studenten die deelnamen aan de cursus zijn er in de afgelopen periode enkele dialoogactiviteiten georganiseerd. Dit werd mogelijk doordat er een onderling vertrouwen is ontstaan tijdens de cursusavonden. Zo hebben studenten van studentenvereniging NSR samen met de jongerenafdeling van Stichting Islam en Dialoog gekeken naar de film *Religion Connects*. Ook is er een studentenforum geweest over het thema 'geloof en wetenschap', waar rond de 80 studenten bij aanwezig waren.

Het lijkt er dus op dat er door het succes van de cursus er nieuwe dialoogactiviteiten aan het ontspruiten zijn. Dit is iets waarvan Martijn van Laar en Alper Alasag vijf jaar geleden alleen maar van hadden durven dromen. Feit is dat er door de vijf jaar cursus een goede, veilige basis is gelegd voor de uitbreiding van weer nieuwe dialoogactiviteiten, die, als God het wil, zullen leiden tot meer begrip tussen moslims en christenen.

Goed nieuws...uit Brussel

Marianne Goffoël

Waar kunnen we geslaagde dialoogprojecten vinden?

Misschien moeten we eerst kort in herinnering brengen wat de reden is geweest om het Centrum El Kalima op te richten. Daarna zetten we in beknopte vorm uiteen op welke uitdagingen het centrum de laatste 25 jaar is ingegaan en in welke omgeving de islam zich vandaag ontwikkelt.

Ten slotte halen we enkele activiteiten naar voren die goed functioneren.

Het centrum heeft enkele jaren gefunctioneerd in wisselende locaties. De officiële opening was op 17 februari 1978. Op die datum waren er 150.000 moslims in België, waarvan 60.000 in Brussel.

Twee belangrijke factoren leidden tot de oprichting van het centrum, zoals dit trouwens gebeurde met andere secretariaten in meerdere landen van Europa in dezelfde periode.

De eerste reden is het Tweede Vaticaans Concilie, nu 50 jaar geleden. De Kerk wordt zich bewust van de noodzaak van een nieuwe houding tegenover andere godsdiensten en in het bijzonder tegenover de islam. We kennen deze mooie tekst uit *Nostra Aetate*, die begint met de woorden : « De kerk ziet ook met waardering naar de moslims, die de ene God aanbidden, de levende... ».

De tweede reden moet worden gezocht in de jaren zestig van de vorige eeuw tijdens de economische 'boom'. België doet een beroep op buitenlandse arbeiders, vooral uit Marokko en Turkije. Dit wordt het begin van de immigratie.

Wat gebeurt er concreet in de praktijk?

In scholen staan onderwijzers voor leerlingen, van wie ze taal noch cultuur begrijpen. In ziekenhuizen verzorgt het personeel moslim patiënten, van wie het de godsdienstige en culturele voorschriften niet kent.

Jonge moslims ontmoeten jonge christenen, met wie ze trouwen. Deze gemengde huwelijken kampen met pastorale problemen die aangepakt moeten worden.

Tegelijkertijd gaan toeristen en zakenlui naar Noord-Afrika en het Midden-Oosten en willen ze informatie inwinnen over de gebruiken en gewoontes van deze bevolkingen.

Om een antwoord te vinden op de ontstane situatie komt een kleine groep christenen, religieuzen en leken bijeen om te zien hoe rekening te houden met de nieuwe maatschappij. Met steun van het Brusselse Vicariaat en vooral van de verantwoordelijke persoon voor de buitenlandse gemeenschappen wordt in februari 1978 officieel het Centrum ElKalima geopend.

Aan welke uitdagingen moest en moet het Centrum nog steeds beantwoorden? Om deze uitdagingen te begrijpen moeten we twee zaken overwegen.

Enerzijds heeft de moslim gemeenschap zich geleidelijk aan ontwikkeld, anderzijds hebben internationale gebeurtenissen hun stempel gedrukt op de moslim gemeenschap in België.

Enkele periodes

Tussen 1985 en 1995 willen moslim migranten niet meer terugkeren naar hun land van oorsprong. Families worden herenigd. De islam wordt dan openlijk 'zichtbaar'. De vaders maken zich zorgen om de religieuze tradities aan hun kinderen door te geven.

In de internationale politiek komt Khomeiny aan de macht in 1979. Individuen en groepen benaderen ons met de vraag: 'Wat is nu eigenlijk de islam, leg het eens uit'. Het is de tijd van informatieverstrekking, opleiding en scholing. Dit gebeurt vooral door cursussen en lezingen. Er is dan nog geen intellectuele moslim elite waarmee we op voet van gelijkheid kunnen samenwerken. Dit lag niet aan ons maar we moesten zo spoedig mogelijk proberen dit te verhelpen om een onrechtvaardige situatie te voorkomen.

De volgende periode gaat van 1995 tot 2000. Na de theorie komt de praktijk van de ontmoeting. Veel mensen vroegen ons om mogelijkheden te scheppen om elkaar te ontmoeten. En moslims benaderden ons om samen met hen activiteiten te

ontplooiën. We hebben toen een elk jaar terugkomende dag ingesteld van ‘samen bruggen bouwen’. Na twee of drie jaar werden de ontmoetingen verbreed naar joden, en vervolgens naar andere levensbeschouwingen zoals boeddhisten, humanisten. In de Belgische context horen de laatsten erbij. In die tijd stelden we vast dat onze samenleving steeds multireligieuzer was geworden en steeds meer levensbeschouwingen kende.

Internationaal gezien, worden we geconfronteerd met een aantal belangrijke gebeurtenissen. Na de Rushdie-affaire in 1988 komt 9/11 in 2001 in de Verenigde Staten. In 2004 volgt de moord op de cineast Theo van Gogh in Nederland, in 2005 de spotprenten van de profeet Mohammed in Denemarken, in 2006 de toespraak van de paus in Regensburg met de nasleep hiervan. Deze gebeurtenissen blijven niet zonder resultaat voor de moslim bevolking, die zich gedwongen voelt om te reageren, uit te leggen. Dit bepaalt weer hun identiteit.

Intussen is die bevolking wel toegenomen. Momenteel zijn er 500.000 moslims in België, van wie de meeste in Brussel wonen. Het aantal intellectuelen groeit ook gestaag. Afgestudeerden bezinnen zich op hun religieuze afkomst te midden van een andere, Europese en Belgische context. Het is tijd voor een serieuze reflectie.

Tegelijkertijd zijn sommige gebeurtenissen een test voor onze betrekkingen. Vreemd genoeg heeft de shock onze banden eerder versterkt. Deze gebeurtenissen beïnvloeden steeds meer het niet-islamitische deel van de bevolking. Men wordt bang. Sinds 2005 wordt het Centrum bestookt met vragen over wat de islam nu eigenlijk is. Onderliggende vraag is steeds: we zijn bang, is dat terecht? We moeten deze angst wel serieus nemen maar zeggen tevens:

- Dat men afstand moet nemen van de media, die het slechte nieuws brengen met zelfgenoegzaamheid
- Dat de islam een grote diversiteit kent. Er zijn soennieten, sji'ieten, etnische varianten, verschillen t.o.v. de beleving van de islam, de soefi's.

Het Centrum vraagt zich ook af met wie we de dialoog moeten aangaan. Sommige bewegingen waren erg politiek gekleurd in hun land van oorsprong zoals

de Moslim broeders, de Milli Görus. Daar hadden ze een duidelijk profiel maar in een nieuwe omgeving verandert hun gedrag en hun taal.

Wat kunnen we er nu van zeggen? Zeker, beide gemeenschappen sluiten zich op in hun eigen identiteit. Is dit het begin van wat sommigen ‘de botsing’ noemen?

Moslams worden fundamentalisten genoemd, orthodox, indringers. De islam is een bedreiging, zo hoort men overal. Men haalt alles door elkaar, scheert alle moslams over één kam en vergeet maar al te gemakkelijk dat moslams zelf vaak slachtoffers zijn van wat elders gebeurt in naam van de islam.

Weldenkende christenen nodigen sprekers uit die hen bevestigen in hun angst, terwijl de mensen van de dialoog worden behandeld als naïef. Daar komt ongelukkigerwijs nog bij dat de media er nooit zijn als christenen en moslams elkaar ontmoeten. Als men doorgaat met deze eenzijdige aandacht voor de moslams, als men onzichtbare muren optrekt, dan zal de botsing onvermijdelijk plaatsvinden. Het is dus meer dan ooit nodig dat Kalima zijn werk voortzet en oproept tot dialoog en ontmoeting en tegen de stroom ingaat van wat er gebeurt. Zeker, men moet oog hebben voor wat mensen beangstigt maar men moet ook de politieke handelwijze aanklagen die de angst als instrument gebruikt. Van angst gaat men gemakkelijk over naar haat, zoals de geschiedenis laat zien. In mei 2011 op de bijeenkomst van de Raad van Europese bisschoppenconferenties maakte men dezelfde opmerking.²

Ik wil nu twee projecten beschrijven die met vele andere een positief effect hebben op de deelnemers. Maar dit goede nieuws bereikt zelden de pers.

Het eerste project vindt plaats tussen moslams en christenen, het tweede, dat rekening houdt met de ontwikkeling in de samenleving, kent ook deelnemers van andere godsdiensten of levensbeschouwingen.

Ateliers

We hebben het eerste project « ateliers » genoemd.

² Zie bulletin n° 7 de la CIRI –te verkrijgen bij Centre El Kalima ou le consulter sur le site www.elkalima.be

Eens in de drie maanden komt een kleine groep bijeen van een twintigtal personen, bestaande uit moslims en christenen. Vertegenwoordigers van de twee godsdiensten bereiden het atelier voor. Zij kiezen een thema.

Tijdens de bijeenkomst legt een christen uit wat dit thema bij hem of haar oproept. Hij gaat hierbij uit van zijn eigen geloof. De moslim doet hetzelfde.

Deze korte uiteenzetting duurt niet langer dan tien minuten. Dit geeft voldoende ruimte om daarna een ieder het woord te geven om vragen te stellen over het geloof en de praktijk van de ander. De antwoorden willen niet dogmatisch zijn maar zijn gebaseerd op een persoonlijke doorleefde ervaring. Dit onderdeel is belangrijk. Hoe zie jij als christen, als moslim, dit thema in jouw leven? Hoe beleef je het? Op enig moment komt deze vraag altijd aan de orde. We constateren dat er aan beide kanten een echte belangstelling is om elkaar beter te leren kennen. De clichés en gemeenplaatsen over elkaar blijven buiten beschouwing. Soms gebruiken christenen en moslims dezelfde woorden met een andere betekenis. Dit wordt dan uitgelegd. De ander mag uitdrukking geven aan zijn eigen geloof.

Om de neiging tot zieltjeswinnerij te onderdrukken, worden aan het begin van elke sessie de regels uiteengezet. Het is geen discussiegroep. Om tot een ware dialoog te komen moet men bepaalde regels in acht nemen. De organisatoren bewaken de juiste sfeer en als er iets mis dreigt te gaan, benadrukken ze opnieuw de voorwaarden voor een echte dialoog met diepgang. De uitwisselingen gaan ver, verder dan men van zo'n oefening zou denken. We willen geen vastgeroeste of formele stellingen innemen. Ieder geeft uiting aan wat in zijn binnenste leeft. Hier zijn enkele voorbeelden van thema's die we behandeld hebben: Bijbel en Koran, het vasten, het gezin, het gebed, de verrijzenis, voorbeden. Toekomstige thema's zullen gaan over het geestelijk leven, onze verantwoordelijkheid tegenover de natuur, anders zijn, de wijze waarop God tot ons spreekt.³

Cercles d'éveil

Een tweede project hebben we 'Cercles d'éveil' (ontwakende kringen) genoemd.

³ Lezers van BEGRIP zullen in voorgaande passages Scriptural Reasoning herkennen, besproken in BEGRIP 2-2012. (noot van de redactie)

Dit project past in het interreligieuze kader van de maatschappij waarin we ons bevinden. Het initiatief kwam van de Vrienden van de Islam⁴, een vereniging die haar wortels vindt in de orde (confrérie) van de Alawieten⁵ van Mostaghanem in Algerije. Het gaat hier om een gebedsbijeenkomst, een ‘sessie’, zoals de leden van de orde deze beoefenen met hun eigen rituelen.

Begin 2010 heeft een van hun leden voorgesteld de kring open te stellen voor andere mystieke en religieuze tradities. De leider van de orde, sjeikh Bentounes, steunde dit voorstel en er ontstond een consensus over deze ‘opening naar alle zoekers van alle tradities’. Het doel was samen op zoek te gaan naar transcendentie. Dit zou kunnen door zich te identificeren met dezelfde thema’s, door samen te delen, door persoonlijke verandering en het doorgeven van tradities. Andere soefi tradities zijn hierin niet meegegaan omdat sommige geen gemengde groepen van mannen en vrouwen toestonden. Van het begin af aan waren er vier godsdiensten: islam, jodendom, christendom en boeddhisme. Het jaar daarop kwam daar de Indiaanse traditie uit Amerika bij. De deelnemers komen om beurten bijeen in de verschillende gebedsplaatsen van elke traditie. Zo ontmoeten we elkaar in een kerk of kapel, een synagoge, profane gelegenheden, een tipi (tent) of een boeddhistische tempel. De plaats verandert niets aan onze gezindheid en gezamenlijke instelling.

Deze sessies verlopen als volgt. Allereerst moet elke deelnemer instemmen met het basisreglement van de Kring van Eigenschappen en Deugden. Deze regels kan men in acht punten samenvatten.

- Er is een moderator, iemand die een verslag maakt en iemand die de tijd bewaakt. Gezamenlijk nemen we kennis van de volgende regels waaraan we ons gaan houden.
- Ik kom niet om de baas te spelen
- Niemand mag over mij de baas spelen.
- De ander is een partner voor mij.
- Er is een richting en drijfveer die we allen delen

⁴ Zie begrip nr. 80 bl. 14-16 en Begrip jrg. 32 (2006) nr. 2 bl. 67-72 (noot van de redactie)

⁵ Niet te verwarren met de Alawieten in Syrië of de Alevieten.

- Deze bedoeling en drijfveer worden in woorden geformuleerd
- We gedragen ons correct: er is integriteit en wederkerigheid.
- Daarna komt de inspanning. Deze moet steeds opnieuw gebeuren en nu eens komen van de ene partij dan weer van de andere.

Elke bijeenkomst kent twee gedeelten: de dhikr (gedenken) en de fikr (nadenken). Het eerste gedeelte gaat na hoe elke traditie uitdrukking geeft aan het thema door stil te zijn, te zingen of voor te lezen. In het tweede gedeelte is er een uitwisseling over wat ieder persoonlijk ervaart en wat hem raakt.

De deelnemers zitten in een cirkel en wel een lege cirkel want ieder brengt iets in of haalt er iets uit van wat anderen inbrengen.

We organiseren vier bijeenkomsten per jaar met steeds een ander thema. We laten ons leiden door feesten of door bepaalde gebeurtenissen.

Hier zijn enkele thema's die we al behandeld hebben. Het voorbereidend team komt bijeen vóór de eigenlijke sessie en heeft al over dit thema met elkaar overlegd en gemediteerd.

- Geboorte, herboren worden (naar aanleiding van de Mouloud, geboorte van de Profeet)
- Geïnspireerd worden (ter gelegenheid van Pinksteren)
- Ervaringen en ontmoetingen (bij gelegenheid van de Week van de Ontmoetingen tussen christenen en moslims)
- Voedsel en spiritualiteit
- Op naar een duurzaam licht (in december)
- De aarde, het water, het vuur, de lucht en ik (in een tent)
- Wegen in de stad die ons doen ontwaken
- Dagelijks en geestelijk leven

Tijdens een evaluatie door de hoofdgroep werden de volgende opmerkingen gemaakt:

« Ik zie deze bijeenkomsten als een warm bad. Je gaat er geleidelijk in om je steeds beter te voelen. Het contact is van hart tot hart. Het meest kostbare is dat je ziet hoe we via verschillende wegen, allen hetzelfde zoeken. ».

« Iedereen vindt zijn licht in zijn geloof. We slagen erin te raken aan wat onaanraakbaar is ».

« Het is een ontmoeting binnen een wereld die uit elkaar valt door schema's en vooroordelen. Wij ontmoeten elkaar, leren elkaar kennen zonder enige bekeringsijver. Er ontstaat iets in ons binnenste, de stilte, en vooral de uitwisseling, zelfs als die in enige wanorde plaatsvindt.

« Het is een middel waardoor ik bij mijn eigen waardigheid kom, een waardigheid die erkend wordt zonder verwijzing naar onze oorsprong. Door dit middel geraken we tot stilte, intimiteit. In één jaar. Het is een prachtig avontuur dat ik wil voortzetten. »

Als je zin hebt, kom dan naar de volgende kringbijeenkomst.

De uitnodiging luidt als volgt: « Ontdek en verdiep je kennis van elke spiritualiteit door met respect de Adem van de bezielende Geest te ontvangen. Leer om de ander beter te kennen en de bijdrage te waarderen die elke spritualiteit levert aan onze mensheid. Dit alles kunnen we ontdekken en beleven binnen onze kring. Diep in ons hart gaan we onze waarlijke mensheid ontdekken, ons gezamenlijk verlangen naar vrede, naar universele broeder- en zusterschap, naar Liefde die ons bindt.

We willen graag, in het bijzonder in de huidige context, onze 'kring van ontwakken' voorstellen als weg naar liefde en bevrijding. Bevrijding van vooroordelen, van afwijzing van de ander, van geweld en extremisme, en van alles dat leidt tot een conflict dat ons scheidt van een deel van onze menselijkheid.

Is dit geen goed nieuws dat we door moeten geven?

Gebed van de Indianen

Het heelal is in mij,
Door de vier elementen:
Het vuur, het water,
De aarde en de wind.

Het vuur van mijn hart,
Het water van mijn bloed

De aarde van mijn lichaam
De melodie van mijn lied.

Het heelal is in jou,
Door de vier elementen:
Het vuur, het water,
De aarde en de wind.

Het vuur van jouw hart,

Het water van jouw bloed
De aarde van jouw lichaam
De adem van jouw lied.
Het heelal is in ons,
Door de vier elementen:
Het vuur van ons hart,
Het water van ons bloed
De aarde van ons lichaam
De adem van ons lied.

Het heelal is overal
Door de vier elementen
Het vuur van de zon
Het water van de Oceaan
Onze Moeder de Aarde
Gestreeeld door de wind.
De Aarde voedt me
Met haar voedsel

Ik voed de Aarde
Met een lach en een lied.

En het leven bloeit op
Uit deze mooie liefde
Tussen onze Moeder
En al haar kinderen.

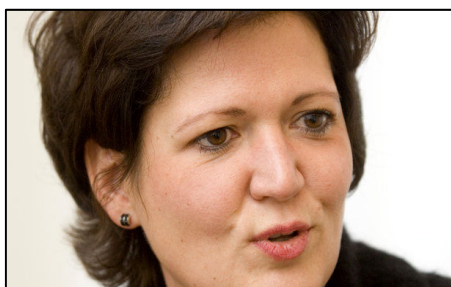
SANT'EGIDIO

Vriendschap met de armen als een weg naar dialoog in vrede

Interview van Simon Lambregs met priester Hendrik Hoet, kerkelijk begeleider van de Sant'Egidio-gemeenschap in Antwerpen.

Toen ik in september via het huis van Sant'Egidio in Antwerpen contact zocht met Hilde Kieboom, de voorzitter van de beweging in Antwerpen, bleek ze in Sarajevo te zijn voor de jaarlijkse interreligieuze ontmoeting “in de geest van Assisi”. Dit is een ontmoeting van vertegenwoordigers van vele godsdiensten die zijn hoogtepunt vindt in een gebed voor de vrede aan het einde van enkele dagen van ontmoeting en gedachtenwisseling in vriendschap. Deze ontmoeting in Sarajevo, 20 jaar na het uitbreken van een driejarig oorlog in Bosnië-Herzegovina wilde aantonen dat godsdienst niet enkel een factor van verdeeldheid, maar evenzeer een stimulerende kracht voor het samenleven van

mensen van verschillende geloofsovertuigingen kan zijn, zo getuigde Hilde. “Vanuit het martelaarschap van de oorlog in Bosnië kan een geest van ontmoeting ontstaan, die de oude wonden en de haat kan overwinnen.” Hilde verwees me door naar priester Rik Hoet, lid en kerkelijk raadsman van de Sant Egidiegemeen-

schap in Antwerpen en bisschoppelijk vicaris voor o.m. de interreligieuze dialoog. Omwille van de voorbereidingen van de feestweek eind oktober van het jubilerende bisdom Antwerpen, hebben we pas daarna afgesproken voor een interview. Dat was in de dagen dat de Sant'Egidio-gemeenschap de jaarlijkse herdenkingswandeling voorbereidde voor de slachtoffers van de Shoah in Antwer-

pen, die de deportaties van de Joden en de zigeuners tijdens de Tweede Wereldoorlog in herinnering wil houden. Christenen, Joden, Moslims en mensen van verschillende gezindten nemen er jaarlijks samen aan deel. ‘Dat is dan Sant’Egidio,’ dacht ik: ‘altijd onderweg om de taal van de vriendschap te spreken en de dialoog van de godsdiensten als een weg naar Vrede aan te moedigen’.

Wie is Rik Hoet?

De lezers van ‘Begrip’ hebben Hendrik Hoet leren kennen door de bespreking van het boek ‘Trialoog’ in nummer 4 van jaargang 37 (2011) blz. 154 e.v., waar hij in gesprek gaat met de Antwerpse Imam Jamal Maftouhi en de Antwerpse rabbijn Aharon Malinsky. Persoonlijk had ik hem leren kennen bij een gezamenlijk vieren van ons beiden van het Pesach-feest van 1996 in een joodse familie in Brussel. Rik is binnen de nationale commissie voor Oecumene voorzitter van

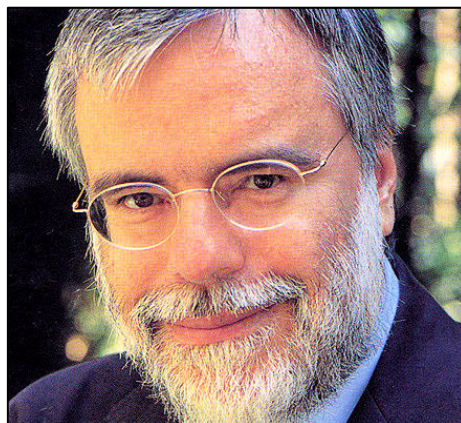
de nationale katholieke subcommissie voor de relaties met het jodendom en lid van de Antwerpse Contactgroep voor joods-christelijke betrekkingen. Hij is als vicaris van het bisdom Antwerpen tevens lid van de werkgroep ‘Relatie Opbouw Moslims Christenen’, de contactgroep van de Vlaamse bisdommen voor de relaties met de Islam in België.

Als gespreksopener legde ik het pas in het Duits verschenen boek op tafel van de jonge islamitische Palestijns-Oostenrijkse theoloog Mouhanad Khorchide: ‘Islam ist Barmherzigkeit. Grundzüge einer modernen Religion.’ Een boek om te laten vertalen in het Nederlands, zei Rik onmiddellijk opgetogen. Een boek dat ons helpt inzien dat we als godsdiensten en medemensen méér familie van elkaar zijn dan we dikwijls weten’ zei ik. Over dat ‘familie zijn’ en ‘vrienden’ als medemensen van verschillende godsdiensten zou ons gesprek gaan. Een beleving van ‘Barmhartigheid’ in de praktijk van ons dagelijks samenleven.

‘Maar misschien is het goed voor onze lezers dat ze even van nog meer nabij met U ook persoonlijk kennis maken’, begon ik ons eigenlijke gesprek in zijn

werkkamer in het bisschopshuis aan de Schoenmarkt in Antwerpen, dicht bij de voor bezoekers van Antwerpen meer bekende Groenplaats. Als vicaris is hij in het bisdom Antwerpen verantwoordelijk voor de katholieke gemeenschappen van buitenlandse herkomst, de Oecumene en de Interreligieuze Dialoog. Vordien was hij 25 jaar lang professor exegetische voor het Nieuw Testament en Bijbeltheologie in het seminarie van het bisdom Antwerpen.

Zijn ontmoeting met jonge mannen en vrouwen van de Sant Egidiegemeenschap, die ontstond in 1968 onder impuls van Andrea Riccardi – in 2012 minister zonder portefeuille in de Italiaanse regering Monti –, gebeurde in de tijd dat hij in 1976 in Rome theologie studeerde. Hun gemeenschap en hun werking was voor hem indertijd ‘de Kerk zoals hij zich droomde’ in de geest van het ‘aggiornamento’, de actualisering

van de Kerk aan het tijdsgebeuren, zoals het tweede Vaticaans Concilie zich die had voorgesteld. Deze jonge mannen en vrouwen vormden samen een gemeenschap die gebaseerd was op het woord van God, het gebed en de inzet voor de zwakke medemensen. Hij studeerde vijf jaar in Rome en doctorerde in de bijbeltheologie over Matheus 23: 8, in het bijzonder over het laatste woord van die zin uit de rede tegen de Farizeeën: ‘broeders’. Die exegetische zou vanaf 1977, toen hij priester werd gewijd, heel zijn priesterleven tekenen. Hij vroeg zich namelijk af hoe die ‘broederlijkheid’ kon uitgedrukt worden in het dagelijks leven van de Kerk. Een mogelijke enthousiaste toepassing daarvan zag hij in de Sant’Egidio-beweging.

Een ‘Italiaanse’ nieuwe beweging in Antwerpen: hoe kan dat ?

Als jonge priester betrokken in het jongerenwerk van Antwerpen nodigde hij een groep jonge studenten vanaf de leeftijd van 16 jaar in 1981 uit voor een bezoek aan Rome en een kennismaking met de Sant Egidiegemeenschap. Een van de leden van die reisgroep was de toen 16-jarige Hilde Kieboom, studente Germaanse filologie, de huidige voorzitter van Sant’Egidio in Antwerpen. In die

tijd niet bepaald praktiserend als jongere, werd zij tijdens die ontmoeting getroffen door het feit hoe jonge mensen onbevangen spraken over hun geloof en hun geloof concreet maakten door hun inzet voor kansarme kinderen en bejaarden in de volkswijken van Trastevere. Na hun belangeloze inzet voor de kinderen kwamen ze bijeen in de kleine kerk daar voor een kort, eenvoudig maar krachtig avondgebed. Hilde Kieboom maakte deel uit van de jongerengroep waarvan enkele nadien elkaar vonden aan Universiteit van Antwerpen. Na een tweede Romereis startten zij op 28 december 1984 met de werking van Sant'Egidio in Antwerpen. Raar maar waar, zo zei Rik: 'alles begon op de rooms-katholieke kerkelijke herdenkingsdag van de Onschuldige Kinderen.' Vanaf die winter van 1984-1985 begonnen zij een werking die op de dag van heden een begrip is geworden als 'dienst aan de armen' en die hen via de armen bracht tot een aanwezigheid in de interreligieuze dialoog met joden en moslims in het Antwerpse en daarbuiten.

Dat de beweging in Antwerpen voet aan de grond kreeg was niet zo klaarblijkelijk en was door de Italiaanse stichters en stichtingsgemeenschap ook nooit zo gedacht. Het was niet bij hen opgekomen dat ook buiten Italië groepen als de hunne zouden ontstaan. Bovendien was er de vraag 'of de beweging voor Antwerpse jongeren niet te Italiaans was met een Italiaanse naam en gedachtegoed'. Zou dat model ook in België kunnen?

Delen met de armen in 'het Eilandje' en het Schipperskwartier.

Op korte afstand van de studentenwijk liggen in Antwerpen de kansarme wijken van het 'Eilandje' en het 'Schipperskwartier'. De jonge mensen gingen die winter twee aan twee op bezoek bij kansarme mensen om hun noden te leren kennen. Zij werden vrienden van verschillende mensen en gezinnen. Bekend is de anekdote, zo verhaalt Rik Hoet, van de ontmoeting van Hilde Kieboom aan een bushalte met een meisje uit een kansarm gezin dat aan haar vroeg: 'wil jij mijn mama niet zijn?'

Door die contacten ontstond hun dienst voor bejaardenzorg en begonnen zij als studenten kansarme kinderen te helpen met een naschoolse begeleiding van hun huiswerk. Zo werden zij de grote broer en grote zus van deze kinderen. Zij leerden er de verborgen armoede van de volksmensen in deze wijken kennen. Deze

bezoeken brachten hen ook in contact met kansarme Turken en bijzonder met kansarme Turkse Chaldeese christenen. De vriendschap met hen werd het begin van hun aandacht en later hun werking van interreligieuze dialoog. Elke avond van maandag tot vrijdag komt de groep van mensen van alle leeftijden nu samen voor een avondgebed in de geest van de Sant'Egidiogemeenschap in Rome in de Sint-Carolus Borromeuskerk in Antwerpen. Het is langs hun vriendschap met de armen en het vertrouwd worden met hen dat zij kwamen tot interreligieuze contacten en uitwisseling.

De armen wijzen de weg

Door hun vriendschap krijgen de kansarmen een gezicht en een stem. De armoede, taalachterstand, en hun velerlei noden werden voor de jongeren, en thans ook voor vele volwassenen, een laboratorium om aan een nieuw Kerkmodel en een nieuw maatschappijmodel te werken waar de zwaksten vooraan staan en over de grenzen van godsdiensten en gezindheden vriendschap en samenwerking groeit. Het was niet hun bedoeling om nieuwe structuren op te richten of voor hun initiatieven allerlei subsidies en toelatingen te vragen. Het groeide uit hun werking waarbij zij het evangelie openlegden op hun dagelijkse inzet en vriendschap met elkaar en de armen. Zo werd hun vriendschap een weg naar een vredevol samenleven met elkaar en kreeg vrede en vriendschap een gezicht in verschillende initiatieven.

Zo zijn er in verschillende wijken van de stad bejaarden die Nederlands geven aan kinderen van buitenlandse oorsprong, moslims en christenen. Zo leren de generaties van bejaarden, jongeren en kinderen in vriendschap met elkaar samenleven. In het huis "Simeon en Hanna" wonen zes bejaarden samen die verzorgd worden als leden van de eigen familie door mensen van allerlei afkomst en cultuur. Zo is er het initiatief van het restaurant 'Kamiano', de bijnaam van de Belgische pater Damiaan De Veuster, dat na diens zaligverklaring werd opgericht. Het is een restaurant waar daklozen, ex-gevangenen, drugs- en alcoholverslaafden, chronisch en psychisch zieken, nieuwe armen uit de middens van zelfstandigen en arbeidsmidden, mensen uit alle religies een gezicht krijgen en twee maal in de week terecht kunnen voor maaltijden, die geserveerd worden door zowel christenen als moslims. Bekend is het jaarlijks initiatief van een iftâr-

avond in de maand Ramadan en het jaarlijks initiatief van de kerstmaaltijd met de kansarmen in de mooiste barok-kerk van de stad, want de armen hebben een voorkeurplaats in het huis van de Heer. Zo is er het schoolinitiatief waar oefeningen doorgaan in het spreken van Nederlands voor volwassen vreemdelingen uit kernlanden van de islam en uit Oost-Europese landen. Elk jaar is er de tocht ter nagedachtenis van de Shoah, bijgewoond door joden en moslims. Op 1 januari is er elk jaar met alle gezindten een vredeswandeling in het teken van de kerkelijke Wereldvrededag. Eén zondag in de maand is er hun interreligieus initiatief 'Volken voor de Vrede'. Ondertussen geven zij ook internationaal hun bijdrage aan de jaarlijkse interreligieuze Vredesontmoeting in telkens een andere grote Europese stad, die doorgaat in de geest van Assisi, waar Paus Johannes-Paulus II in 1986 de wereldgodsdiensten samenbracht 'om samen aanwezig te zijn bij elkaars gebed om vrede'. Ondertussen is de Antwerpse gemeenschap, die ooit de verst van Rome gelegen groep van Sant'Egidio was, ook tot inspiratie voor groepen die elders beginnen te groeien. Zo groeit ook de gemeenschap o.a. in Brussel rondom de kerk van de Rijke Klaren, in Luik rondom de kerk van Saint-Bartholémie en in Nederland in Apeldoorn en Amsterdam.

'Vriendschap en Broederschap met alle mensen uit alle godsdiensten'

De kern van hun spiritualiteit is geen theoretisch gegeven, maar een praktisch gebeuren dat groeit vanuit hun vriendschap met elkaar en hun vriend-zijn met eenvoudige medemensen en inzet voor elke medemens zonder onderscheid. Armoede is niet intercultureel of interreligieus maar gewoon medemenselijk. Zo zijn hun schoolinitiatieven met achtergestelde kinderen 'scholen van vrede' en opent de taal van de vriendschap de dialoog met andere godsdiensten als een weg naar vrede. Sant'Egidio legt daarbij het evangelie open aan de woorden van 'vriendschap' van Johannes en van 'broeders' zoals Matheus alle mensen noemt. Zij luisteren naar de parabel van de Verloren Zoon en van de Barmhartige Samaritaan. In hun dagelijks leven willen zij ten eerste in een familiale geest de grote broers en grote zussen zijn van kansarme kinderen en de kleinere broers en zussen van de ouders en grootouders. Op de tweede plaats weten zij zich naar het woord van Paulus als kerkgemeenschap allen delen van één Lichaam die elk hun taak vervullen en elkaar aanvullen. Op de derde plaats is elke vreemdeling

van andere godsdienst of taal of cultuur hun gast en hun vriend, want het kan God zijn die hen in hen tegemoet komt. Zij brengen een woord van de overleden Belgische bisschop Paul Schruers van het bisdom Hasselt in praktijk: ‘het is goed dat ieder van ons die probeert naar het evangelie te leven, een persoonlijke vriendschapsrelatie heeft met minstens één arme’.

Een licht aansteken met de Bijbel in de ene en de krant in de andere hand

Toen ik afscheid had genomen van Rik Hoet, en hem gedankt had voor het gesprek, dacht ik onderweg naar de metro aan de bekende gereformeerde Zwitserse theoloog Karl Barth, die tijdens mijn theologiestudie op mij indruk maakte met zijn woord: ‘een christen is iemand die concreet leeft met de Bijbel in de ene hand en de krant in de andere hand’. Ik zou er aan vandaag aan toevoegen: leg er ook de Koran bij open. Of nog méér: waarom ook niet de levensboeken van alle wereldgodsdiensten ?

In mijn persoonlijk leven, sinds 1972 getekend door contacten met een Gandhianse Beweging, die een geweldloze maatschappijverandering nastreeft vanuit interreligieuze motivatie in Sri Lanka, kwam mij in de trein nadien een gezegde van Ariyaratne voor de geest. Hij is een Boeddhistische navolger van Gandhi en de stichter in Sri Lanka van de Sarvodaya Shramadana Beweging in de geest van Gandhi. Deze is opgericht in 1958 en nu werkzaam in 15.000 dorpen in Sri Lanka. In de beweging werken boeddhisten, hindoes, moslims en christenen samen aan de basisontwikkeling van de armen op het platteland en in de steden. Hij zei: ‘het is beter een licht aan te steken dan te schelden op de duisternis.’

Misschien kunnen wij samen met de mensen uit de Sant’Egidio-beweging zo Bijbel, Koran, en waarom niet ook de Baghavat Gita van de hindoes en de Vier Nobele Waarheden van de Boeddhisten samen met de krant open leggen in ons leven. Misschien kan de Sant’Egidio-beweging ook voor ons een uitnodiging zijn om een licht aan te steken door wegen te zoeken van vriendschap met de armen en zo elkaar als broeders en zusters uit alle godsdiensten te leren kennen en waarderen. Waar vriendschap en broederlijkheid is zullen dan velen in begrip, dialoog en vrede samen leven. Zo ‘natuurlijk’ als in de Sant’Egidio-beweging.

Een boodschap van hoop uit Albanië

Ton Crijnen interviewt Esther Struikmans

Esther Struikmans (43) deed eerst hbo-logopedie, studeerde daarna theologie aan de Universiteit van Amsterdam en volgde aansluitend de opleiding tot (her)vormd) predikant. Op de UvA had ze in het kader van het vrij doctoraal een jaar colleges islamologie en Arabisch gevolgd, en enkele vakken op het gebied van judaïca („Ik was altijd al gefascineerd door andere culturen en had door mijn studie theologie interesse gekregen in het Midden-Oosten als bakermat van de drie abrahamitische godsdiensten: Jodendom, christendom en islam”). In het kader van de Samen op Weg-kerken kreeg ze de gelegenheid een jaar in Beiroet en een jaar in Damascus te werken en te studeren. In beide steden kon ze haar kennis op het gebied van het Arabisch en de islam verdiepen. Bij het uitbreken van de Irak-oorlog, in maart 2003, keerde ze terug naar Nederland waar ze nu werkzaam is als logopediste en predikante. Juni 2012 studeerde ze opnieuw af, dit keer aan de letterenfaculteit van de Rijksuniversiteit Groningen, afdeling talen en culturen van het Nabije en Midden-Oosten. Struikmans is lid van de redactie van Begrip.

Er is hoop: Vreedzaam samenleven van christenen en moslims is mogelijk

Hoe komt het dat in Albanië moslims en christenen al eeuwenlang vreedzaam naast elkaar leven, terwijl in veel andere landen op de Balkan dit niet is gelukt? Het antwoord op die vraag ligt ten grondslag aan het onderwerp waarmee Esther Struikmans onlangs haar *master* behaalde aan de letterenfaculteit in Groningen. Ze deed dit in de opmerkelijke vorm van een au-

diodocumentaire, met daaraan gekoppeld een papieren versie. Het is, zo luidt de titel van haar afstudeerproject, 'een boodschap van hoop', namelijk: 'Vreedzame co-existentie is mogelijk'.

Struikmans reisde een maand kriskras door Albanië en sprak er met veel inwoners, mensen van diverse sociale afkomst en met verschillende religieuze achtergronden. Haar conclusie: "Het land, qua godsdienst opgedeeld in ruwweg 70% moslims, 20% oosters-orthodoxen en 10% rooms-katholieken, is een opmerkelijk rolmodel voor harmonieuze interreligieuze betrekkingen. Niet alleen wat de eigen regio betreft, maar ook voor de relaties tussen christenen en moslims in West-Europa; ons eigen land niet uitgezonderd." Wat daarbij opvalt, is het enthousiasme en de toewijding waarmee de Albanezen werken aan de dialoog.

Op de vraag waarom ze juist Albanië uitkoos om op af te studeren, antwoordt Esther Struikmans: "Toen ik op de middelbare school A. den Doollaard's roman *De herberg met het hoefijzer* las raakte ik geboeid door dat prachtige land, zijn interessante geschiedenis, sterke tradities en mysterieuze cultuur. Dat gevoel werd versterkt toen ik, veel later, een serie interessante columns las die een Nederlandse vanuit Albanië schreef voor het tijdschrift *Inspiratie Magazine*. En nadat ik via diverse kanalen had gehoord van de interreligieuze harmonie die er van oudsher heerst, besloot ik dit bijzondere fenomeen nader te onderzoeken."

Bestond er in de meer dan vier eeuwen dat Albanië deel uitmaakte van het Ottomaans-Turkse rijk ook al een goede verstandhouding tussen moslims en christenen?

„Op het moment dat de Turken in 1385 het gebied van het huidige Albanië onder controle kregen was de autochtone bevolking er voor het grootste deel christen. In het bergachtige noorden stonden de gelovigen meer onder invloed van het Vaticaan, terwijl ze in de laag gelegen gebieden, vooral in het zuiden van het land, onder de invloedsvier vielen van het orthodoxe patriarchaat van Constantinopel. Bij deze laatste categorie ging het om de meerderheid van de Albanese christenen. Maar omdat er ook een duidelijke

lijke rooms-katholieke minderheid bestond kon de oosterse orthodoxie in Albanië nooit uitgroeien tot dé godsdienst van het land, zoals dat bijvoorbeeld in Servië wel het geval was en nog steeds is. Dat vergrootte de noodzaak tot samenwerken en religieuze verdraagzaamheid.

Wat eveneens een rol speelde was de homogene etnische samenstelling van de Albanese gebieden. Die maakte het relatief gemakkelijk om in harmonie met elkaar te leven, ondanks de religieuze verschillen. Ook het hedendaagse Albanië telt weinig etnische minderheden. Ze vormen slechts 5% van de totale bevolking. Als er al eens conflicten zijn met de meerderheid, zijn die nooit van godsdienstige aard.

De nieuwe, islamitische machthebbers beperkten zich tot het overnemen van het bestuur. Dat kwam geheel in handen van moslims. Nee, niet alleen van Turken. Ook Albanezen konden posten, zelfs hoge, krijgen in de ambtenarij en het leger. Maar dan moesten ze zich eerst bekeren tot de islam. Op dit soort pragmatische gronden werd een meerderheid van de Albanese bevolking geleidelijk moslim.”

Was er sprake van gedwongen bekeringen?

“Niet op grote schaal. Wel werden christelijke gezinnen verplicht een van hun zoons af te staan aan de *janitsaren*, het elitegevechtscorps van de sultan. Na zijn dienstitijd kwam een dergelijke jongen dan als moslim terug. Ook moesten christenen een hoge belasting betalen. Om die te ontlopen ging menig hoofd van de familie over tot de islam, terwijl zijn vrouw en de rest van de *extended family* vaak orthodox of rooms-katholiek bleef. Zo ontstond een situatie waarin bijna elke familie zowel christenen als moslims onder haar leden telde. En als je zus, oom of nicht een andere geloofsovertuiging heeft, dan kun jij je eigen ‘waarheid’ moeilijk tot dé waarheid bestempelen, anders valt er niet samen te leven.

Veel bekeerde moslims hielden christelijke gewoontes en symbolen in ere. Sommigen lieten zelfs hun kinderen dopen. Alles onder het motto ‘baadt het niet het schaadt evenmin’. Daarnaast behoorde een deel van de moslims tot de Bek-tashi, een oorspronkelijk uit Turkije afkomstige mystieke soefi-orde die met de janitsaren naar Albanië kwam. Deze spirituele stroming oefende een matigende

invloed uit op de islam in het land en doet dat nog steeds. De Bektashi, nu naar schatting ongeveer 300.000 leden, zijn sterk gericht op de interreligieuze dialoog. Ze staan ook heel open tegenover het christendom en hebben in hun leer zelfs veel expliciet christelijke elementen opgenomen: het erkennen van de kruisdood van Jezus, het gebruik van de biecht, het ritueel nuttigen van brood en wijn, de Drievuldigheidsleer (maar dan in de personen van Allah, Mohammed en Ali).

Als gevolg van al die ontwikkelingen is de afstand tussen moslims en christenen in Albanië tot op de dag van vandaag veel kleiner dan in sommige andere delen van de Balkan. Niet voor niets zijn gemengde huwelijken er heel gewoon. Grote religieuze spanningen, laat staan gewapende conflicten, tussen orthodoxie en katholicisme, of tussen christendom en islam, zoals die zich in Kroatië, Servië en Bosnië–Herzegowina hebben voorgedaan, zijn aan dit land voorbijgegaan.”

Wat gebeurde er met de christelijke minderheden binnen het Ottomaanse rijk?

„Die werden ondergebracht in *millets*, naar religie gestructureerde leefgemeenschappen met een vrij grote mate van doctrinaire, fiscale, juridische en culturele autonomie.”

Waarom verzetten de christenen in Albanië zich toentertijd niet, zoals in Servië en Bulgarije, tegen de islamitische overheersing?

“Albanië kende geen autocefale (zelfstandige) orthodoxe kerk. Die kwam er pas in 1937. Daarom kon de Albanese orthodoxe geestelijkheid tijdens de Ottomaanse overheersing nooit de kern van nationalistisch verzet worden, zoals in Bulgarije en Servië. Vanaf de tiende respectievelijk dertiende eeuw bezaten die landen al van Constantinopel onafhankelijke orthodoxe kerken. In beide was het orthodoxe geloof daardoor onderdeel van de nationale identiteit. In Albanië is dat nooit het geval geweest. Bulgarije en Servië waren trouwens allang eenheidsstaten toen de Ottomanen binnenvielen. Albanië vormde tot 1912 geen staatkundige entiteit. Een echt nationaal eenheidsgevoel ontstond pas laat.

Als gevolg van een en ander zagen de Albanezen de islamitische Ottomanen minder als een bedreiging dan Bulgaren en Serven dat deden. Dit leidde tot een wisselwerking: de bevolking van Albanië werd door de nieuwe machthebbers meer bevoordeeld dan andere volken op de Balkan. Vandaar dat je op hoge pos-ten bij het Ottomaanse bestuur en het leger relatief veel Albanezen aantrof.”

Is dit een belangrijke reden dat het nationalisme in Albanië later op gang kwam dan elders op de Balkan, pas in de tweede helft van de negentiende eeuw?

„Ja, én het was een seculier nationalisme. Dat werd door de voormannen uit die tijd expliciet naar voren gebracht: ‘je bent Albanees vanwege je taal en je nationale afkomst, niet door je religie. Een christen of jood is evenzeer Albanees als een moslim’. In het onafhankelijke Albanië werd een scherpe scheiding aangebracht tussen kerk en staat, vastgelegd in een aantal convenanten. Moskee en kerk kregen hierdoor, in tegenstelling tot in andere Balkanlanden, geen invloed op de politiek en het landsbestuur. En dat hebben ze nog steeds niet.”

Toch is het huidige Albanië lid van van de Organization of the Islamic Conference (O.I.C.) die invoering van de sjariea, de islamitische wetgeving, bepleit. Hoe laat zich dat rijmen met de scheiding tussen kerk en staat, en met de veelgeprezen religieuze tolerantie?

“Ik heb die kwestie aan de Nederlandse ambassadeur in Tirana voorgelegd en hij gaf de volgende verklaring: Na de val van het communistisch regime in 1991 waren de Albanezen er zo op gebrand om internationale erkenning te krijgen, en bondgenoten te vinden, dat ze overal lid van zijn geworden waar ze maar lid van konden worden. Albanië heeft zich zelfs aangesloten bij de groep Franssprekende landen, de *Francophonie*, terwijl er maar weinig Albanezen zijn die fatsoenlijk Frans spreken. En als ze hadden kunnen worden toegelaten tot de Commonwealth, dan hadden ze dat gedaan. Op grond van diezelfde motivatie zijn ze ook lid van de O.I.C. De ambassadeur zei: ‘Als ik dan de kwestie van de sjariea aansnijdt reageert iedereen met: U denkt toch niet dat we invoering ervan voor 100% onderschrijven? Verre van dat.’”

Na een tijd van grotere autonomie riepen Albanese nationalistten eind 1912 de onafhankelijkheid uit, en een jaar later werd Albanië een door de grote mogend-

heden erkend vorstendom. In 1925 kwam de republiek, met Achmed Zog als president. Die nam na drie jaar de koningstitel aan. In 1939 bezetten de troepen van Mussolini het land, in 1943 gevolgd door de Duitsers. Nadat die in het najaar van '44 waren verdreven zuchtte het land ruim veertig jaar onder het stalinistische bewind van oud-partizanenleider Enver Hoxha. Hij probeerde via een hard vervolgingsbeleid de godsdienst in het land uit te roeien en maakte in 1967 Albanië tot de eerste formeel atheïstische staat ter wereld. Kerken, kloosters en moskeeën werden afgebroken of voor seculiere doeleinden gebruikt, geestelijken in kampen opgesloten of vermoord. Elke openlijke geloofsuiting werd verboden en bestraft. Op school onderrichtte men de kinderen in de beginselen van het atheïsme.

Aan Esther Struikmans de vraag of die vervolgingen nog steeds doorwerken in de huidige religieuze situatie van het land? , “Ja zeker. De gevolgen zijn tweërlei: positief en negatief. In de eerste plaats leidden ze er toe dat christenen en moslims nu kunnen terugkijken op tientallen jaren van gedeeld leed. En dat schept een band. Maar tegelijkertijd zijn er hele generaties opgegroeid die weinig tot geen weet hebben van religie, behalve dan dat hun families moslim of christen zijn, want aan die traditie houden ze vast.”

Bij de laatste volkstelling, die van 2011, liet 70% van de Albanese bevolking weten dat ze niet-godsdienstig was. En in het Gallup Global Report van 2010 stond dat 53% van de ondervraagden ontkennend antwoordde op de vraag of religie een belangrijk onderdeel uitmaakte van hun leven. Was dat ook jouw ervaring?

“De meeste mensen zijn inderdaad nauwelijks praktiserend, zien weinig of nooit een moskee of kerk van binnen. De minderheid die dat wel doet, gaat nogal losjes om met de religieuze regels. Dat geldt vooral voor moslims en orthodoxen. Daarin zie je de gevolgen terug van de atheïstische cam-

pagnes tijdens de communistische periode. Anderzijds is men hierdoor niet fanatiek op religieus gebied. En toch, als je iemand op straat vraagt naar zijn of haar godsdienstige achtergrond, zegt vrijwel iedereen: ik ben moslim, orthodox of rooms-katholiek. Als je vervolgens naar het ‘waarom’ informeert luidt het antwoord: ‘omdat ik nu eenmaal in een islamitische, orthodoxe of rooms-katholieke familie ben geboren. Wat dat betreft zijn de historische familiewortels taai.’”

Volgens Peter Rettig, hoofd afdeling Zuidoost-Europa bij de katholieke hulporganisatie Kerken in Nood, is de recente komst van jonge, veel strenger in de leer zijnde, wahabitische imams uit Koeweit en Saoedi-Arabië toch een bron van zorg. Ze veroorzaken spanningen binnen de Albanese moslimgemeenschap en dreigen ook de relaties met de christenen onder druk te zetten.

“Saoedi-Arabië en sommige Golfstaten proberen de islam in Albanië te beïnvloeden. Zo laten ze op hun kosten moskeeën en ziekenhuizen bouwen, maar de Albanezen die ik er over sprak reageerden nogal laconiek: ‘Nou leuk, die kunnen we goed gebruiken, maar wij houden er natuurlijk wel zelf de controle over’. Over die fundamentalistische imams maakt men zich meer zorgen. Op zich is dat een goed teken, omdat het laat zien dat de Albanezen kritisch staan tegenover dit soort negatieve religieuze invloeden van buitenaf. Het aantal moskeeën met fundamentalistische imams is weliswaar erg klein, maar het blijft toch zaak ze serieus in de gaten te houden.

Tot voor kort werden Albanese imams in het buitenland opgeleid. Als gevolg van de vervolgingen onder het communisme was immers een hele generatie voorgangers uitgeroeid. In Albanië zelf waren er hierdoor nauwelijks oudere imams over die de nieuwe kandidaten konden opleiden. Het gevolg van die opleiding buiten het eigen land was dat sommige studenten fundamentalistisch geïndoctrineerd terugkeerden. De moslimgemeenschap in Albanië heeft daarom sinds kort een eigen islamitische universiteit. Daar leidt men jonge mannen op tot imams die de gematigde Albanese variant van de islam kunnen uitdragen.”

Op hun beurt hebben evangelicaal-protestantse groeperingen, bijvoorbeeld uit de V.S., zendelingen naar Albanië gestuurd om daar de moslims en de christenen te

‘bekeren’ tot een radicale vorm van christendom. Lukt dat?

“Nee, die hebben nauwelijks een poot aan de grond gekregen, noch in aantal, noch qua invloed. Wat die groepen uitdragen staat ook zo haaks op de tolerante Albanese traditie. Het land kent slechts enkele protestantse kerkgenootschappen; sommige heel klein, andere wat groter, maar in totaal gaat het om niet meer dan enkele duizenden gelovigen. Die hebben zich verenigd in een koepel die de contacten onderhoudt met de seculiere overheid. De protestanten krijgen dezelfde belangenvoordelen als alle andere geloofsgemeenschappen: geen of nauwelijks belasting betalen over kerkgebouwen, bijvoorbeeld.”

Wat kunnen wij in Nederland leren van de Albanezen op het gebied van religieuze en etnische tolerantie?

“Dat we ruimte moeten bieden voor onderling contact tussen mensen van verschillende godsdienstige en etnische afkomst. We dienen daartoe gemengde buurten, scholen en werkplekken te creëren; te stimuleren dat zich vriendschappen ontwikkelen tussen kinderen van diverse godsdienstige komaf. Daartoe moeten politici, werkgevers en werknemers opener en genereuzer staan tegenover mensen van een andere etnische afkomst, huidskleur of religie.

We dienen ook de bestaande socio-economische kloof te dichten die nu nog vaak bestaat tussen ‘ons’ en ‘zij’, tussen een autochtone Nederlander en een moslim uit Noord-Afrika. Ook moeten we ophouden met elkaar over en weer te verketteren en over elkaar te spreken met gemakzuchtige clichés. En we dienen vastberaden op te treden tegen elk begin van fanatisme in de samenleving, of het nu gaat om vreemdelingenhaat, etnisch nationalisme of religieus extremisme.

Natuurlijk kunnen we niet alle aspecten van de religieuze en etnische harmonie die er in Albanië bestaat één op één transplanteren naar de toestand bij ons en die in de rest van West-Europa. Daarvoor zijn de maatschappelijke en historische verschillen te groot. Maar niets belet ons om van de situatie in Albanië datgene over te nemen dat kan bijdragen tot een begripvoller en daardoor vreedzamer samenleving.”

Waarom is de dialoog geslaagd?

Esther Struikmans

Van de vier artikelen in dit themanummer over de dialoog in Rotterdam (R), Brussel (B), Antwerpen (A) en Albanië (Al) volgt hieronder een analyse, met als leidende vraag: Waarom is de dialoog geslaagd in al deze voorbeelden? Als doorslaggevende factoren voor het welslagen van de dialoog kunnen worden aangemerkt: een langere loopduur van de ontmoetingen of het project (minimaal een jaar of vijf), een gelijkwaardigheid en wederzijdsheid van beide partijen vanaf het begin van het initiatief, eensgezindheid en een goede sfeer, een bescheiden, kleinschalige start, wisselende locaties, geen of lage deelnamekosten, mogelijkheden om elkaar persoonlijk, informeel te ontmoeten, gezamenlijke sociale / maatschappelijke inzet, wonen in dezelfde wijk of stad. Daarnaast worden hieronder nog een aantal factoren aangemerkt als ‘vermoedelijk positief bijdragende’ en ‘onduidelijke’ factoren in het slagen van het dialoogproces.

Voor de beoordeling of een factor doorslaggevend lijkt of niet voor het welslagen van de dialoog, is met name uitgegaan van de beschrijving in het artikel. Het is dus een enigszins subjectieve analyse.

Overigens dient opgemerkt te worden, dat de dialoog, zoals die plaatsvindt sinds vijf, tien resp. vijftientig jaar in enkele West-Europese steden, en die in drie van de artikelen wordt beschreven, uiteraard heel anders is van duur, schaal en inhoud dan een dialoog zoals die in het Zuid-Europese land Albanië is gevoerd in de afgelopen vijf eeuwen – zie het vierde artikel. In dat laatste geval kan overigens beter gesproken worden van coëxistentie dan van een dialoog-project als zodanig.

I Doorslaggevende factoren

Het gaat om een langer durende vorm van dialoog, dus geen kortdurende, projectmatige aanpak, maar om een vorm van dialoog met – in principe – een blijvend karakter. In het geval van R en B gaat het inmiddels om enkele jaren (5 resp. 10), in het geval van B om een periode van 25 jaar, en in het geval van Al

zelfs om een periode van meer dan vijf eeuwen ervaring met dialoog en vreedzaam interreligieus samenleven.

Het gaat om een initiatief van twee kanten, om een duidelijke wederzijdsheid en gelijkwaardigheid vanaf het begin. Dit geldt met name voor R en Al. Bij B komt dit in de loop van de tijd wat sterker naar voren, zie bijvoorbeeld het later komende initiatief van de *cercles d' éveil* – een initiatief dat samen met een soefibeweging van de grond is getild. Bij An komt het aspect van gelijkwaardigheid bij sommige activiteiten, bv. de jaarlijkse interreligieuze vredesontmoetingen in een grote Europese stad, en de iftâr- en kerstmaaltijden, meer, en bij andere activiteiten minder uit de verf.

Er is sprake van een sterke eensgezindheid, zonder dat dit per definitie in expliciete gezamenlijke doelstellingen hoeft te zijn verwoord - zie ook III: er is behoefte aan verdieping van kennis over de andere godsdienst en over hoe de aanhangers deze beleven, aan wederzijdse kennismaking, aan samenleven in vrede en harmonie.

Het initiatief is 'klein', bescheiden, begonnen en later uitgegroeid tot meer. Dit geldt voor alle drie de dialoogplekken R t/m An. Voor de situatie in een heel land zoals bij Albanië, kunnen we niet echt spreken van een 'begin' – wel zal dat gelden voor bepaalde initiatieven binnen het land.

Wisselende locaties – bv. de ene bijeenkomst in een kerk / kerkzaaltje, en de andere in een moskee dragen in alle vier de gevallen (R t/m Al) bij aan het succes van de dialoog: het vergroot de gelijkwaardigheid en de wederzijdse betrokkenheid, en het biedt tevens de mogelijkheid aan beide / meerdere betrokken partijen gastvrijheid te bieden aan de anderen en om elkaars sacrale / belangrijke plekken - het heiligdom, of juist de persoonlijke woning van een van de deelnemers - beter te leren kennen en waarderen.

Geen, of lage, deelnamekosten werken drempelverlagend.

Sterke nadruk op onderlinge, persoonlijke / informele ontmoeting en dialoog (bij R t/m Al) draagt duidelijk bij aan het succes van het initiatief: hieraan blijkt expliciet behoefte te zijn bij de deelnemers. Ook is er een behoefte aan informatie,

nl. over de godsdienst van de ander, en met name over de persoonlijke geloofsbeleving, maar die blijkt minder op de voorgrond aanwezig dan de behoefte aan onderlinge ontmoeting, eventueel zelfs uitmondend in onderlinge vriendschappen (met name bij An en Al).

Een goede sfeer, inclusief een gegarandeerd klimaat van veiligheid, draagt in alle vier de gevallen (R t/m Al) in sterke mate bij aan het welslagen van de dialoog. Sterker nog: de goede onderlinge sfeer, en het toenemend onderling vertrouwen zijn onontbeerlijk voor het voeren en voortzetten van de dialoog.

Gezamenlijke sociale / maatschappelijke inzet, met name bij An, en in mindere mate ook bij Al en bij R – in dit laatste geval: nog te starten maatschappelijke inzet- werkt samenbindend, spreekt ook deelnemers aan die wat minder verbaal zijn ingesteld en / of minder hoog zijn opgeleid, en heeft een vergrote maatschappelijke zichtbaarheid en impact tot gevolg.

In relatie tot het vorige punt: het wonen in dezelfde stad, of zelfs dezelfde wijk, levert altijd een winstpunt op (bij R t/m Al): je komt elkaar niet alleen aan de ‘dialoogtafel’, maar ook op straat of bij de supermarkt weer tegen. De cohesie in de stad of wijk wordt versterkt door de dialoog, en de dialoog wordt verlevendigd en ingebed in het dagelijks leven door de spontane ontmoetingen.

II Vermoedelijk positief bijdragende factoren

Het beschikken over een grote, actieve, betrokken en / of jonge achterban, liefst van beide zijden, lijkt een positieve bijdrage te leveren aan het succesvol verloop, de individuele en maatschappelijke impact, de duurzaamheid van het initiatief en aan het kunnen overbruggen van de eventuele taal- of cultuurkloof. Dit laatste punt geldt bij uitstek voor een jongere en / of hoogopgeleide achterban. Hoewel dit aspect van een grote, jonge achterban in mindere mate voor initiatief B dan voor de overige drie lijkt te gelden, lijkt het enigszins ontbreken van dit aspect voor de deelnemers aan B toch geen belemmering te vormen voor de duurzaamheid en de beleving van een zinvolle dialoog.

Het ontwikkelen van steeds weer nieuwe dialoogactiviteiten, met name bij R en An, lijkt bij te dragen aan de vermoedelijke continuïteit en levensvatbaarheid

van het initiatief: er kan eventueel eens een ‘oude’ activiteit worden afgestoten, omdat er nog voldoende andere, meer levensvatbare activiteiten overblijven.

Empowerment van (een van) beide groepen is een belangrijk element bij R, en tot op zekere hoogte bij An, hetgeen zich onder meer op de volgende manieren uit: de andere groep wordt gezien als een bondgenoot, die zich voor dezelfde soort uitdagingen geplaatst ziet in een toenemend areligieuze samenleving. Men ervaart, met name aan moslimzijde, dat men in de ogen van de ander niet alleen geldt als een gemarginaliseerde groep, maar dat de ander werkelijk in jou geïnteresseerd is. Bovendien – ook niet onbelangrijk – wordt de eigen, soms wankele, geloofsidentiteit in de ontmoeting juist geprikkeld, gevormd en gesteund, mits aan randvoorwaarden van veiligheid binnen de groep wordt voldaan.

III Onduidelijke factoren

Het hanteren van helder verwoorde doelstellingen vanaf de aanvang van het initiatief, in combinatie met een duidelijk planmatige aanpak vanaf het eerste moment, lijkt met name bij R expliciet te hebben bijgedragen aan het ‘succes’ van de hele onderneming. Echter, bij initiatieven zoals B en An, waar bij B de doelstellingen veel vager verwoord zijn resp. bij An de aanvang van het hele initiatief eerder gekenmerkt werd door spontaneïteit en informele vriendschapsbanden, zonder planmatige opzet, lijkt juist deze informele, spontanere benadering goed te werken c. q. bij aanvang goed te hebben gewerkt. Ook bij Al is er veeleer sprake van informele, spontane en vriendschappelijke contacten dan van een sterk gestructureerde en planmatige dialoog. Blijkbaar hebben beide benaderingen zo hun voordelen, wellicht ook afhankelijk van de beoogde doelgroep, de lokale context en / of het stadium van de dialoog waarin men zich bevindt. Het verwoorden van datgene wat men expliciet niet beoogt, nl. proselytisme (zieltjeswinnerij), is wel iets wat bij alle vier de initiatieven belangrijk wordt geacht. Het belang ligt dan met name in de helderheid die het creëert en de eventuele onduidelijkheid die het wegneemt. Ook wordt hiermee een klimaat van veiligheid geboden: ieder kan in vrijheid getuigen van zijn eigen geloofsopvatting en –beleving, en tevens in alle openheid luisteren naar die van de anderen, zonder bang te zijn om te worden ‘bekeerd’, of van pogingen tot bekering te worden beticht.

Een relatief lage frequentie van bijeenkomen (R en B) zou een voordeel kunnen zijn: op deze manier is de participatie voor deelnemers goed vol te houden en schrikt het drukbezette potentiële deelnemers niet bij voorbaat af. Een relatief hoge frequentie van bijeenkomen (An en Al) blijkt echter ook zijn voordelen te hebben: er is een grotere diversiteit aan activiteiten mogelijk, waarmee vervolgens weer meer verschillende doelgroepen kunnen worden bereikt, en ook is de maatschappelijke impact groter, zowel door het grotere aantal maatschappelijke projecten, als door het grotere totaal aantal deelnemers, die ieder weer een eigen netwerk hebben waarbinnen zij over hun ervaringen kunnen vertellen, anderen positief kunnen beïnvloeden, etc. Waarschijnlijk zal in het als tweede genoemde geval ook de persoonlijke impact per deelnemer groter zijn, doordat men bijvoorbeeld tweemaal per week betrokken is bij dialoog- of maatschappelijke activiteiten, in plaats van bv. viermaal per jaar.

Het openstaan voor deelnemers van alle sociale klassen en opleidingsniveaus zou op zich positief kunnen uitwerken, maar de praktijk is soms weerbarstiger, of simpelweg anders dan de theorie: staan namelijk de dialoogactiviteiten bij alle vier de initiatieven R t/m Al theoretisch open voor alle bevolkingsgroepen, in praktijk blijkt dit alleen voor An en Al te gelden, en bij An dan ook nog uitsluitend in beperkte mate, namelijk de doelgroepen voor wie men zich inzet (bijvoorbeeld daklozen, kinderen of bejaarden uit kansarme milieus) bevinden zich wel vaak aan de onderkant van de samenleving, maar degenen die de helpende hand bieden, zijn toch overwegend hoger opgeleide, relatief jonge mensen uit de hogere klassen. Bij R geeft men zelf wel aan dat de samenstelling van de onderscheiden achterbannen al automatisch leidt tot een oververtegenwoordiging van hoogopgeleide deelnemers van zowel moslim- als christelijke zijde, wat wellicht voor de wat meer verbaal gerichte activiteiten ook wel een voordeel oplevert; bij B signaleert men zelf een aanvangsfase (t/m de jaren '90?), waarbij er simpelweg nog nauwelijks een intellectuele elite van moslimzijde was gevormd, om als – intellectueel – gelijkwaardige gesprekspartner op te treden, terwijl dat in de meer recente periode wel het geval is.

In relatie tot het vorige punt: een vrij sterk wisselende samenstelling van de deelnemersgroep per bijeenkomst, zoals met name bij R het geval blijkt, of een

vrij sterk verschillende samenstelling per activiteit (An en A1) zou een positief punt kunnen zijn, vanwege de vergrote impact van de dialoogactiviteit op de samenleving, maar ook een vrij vaste deelnemersgroep heeft voordelen, met name voor de verdieping van de dialoog en voor de continuïteit.

Of een ‘top-down’ (R en B), of juist een ‘bottom-up’ (An) benadering het beste werkt, is niet eenduidig op te maken uit de artikelen. Wellicht is het succes van alle vier de initiatieven / situaties er juist aan te danken, dat er veeleer een combinatie gehanteerd wordt van zowel een ‘top-down’ als een ‘bottom-up’ strategie: waar de organisatie van bovenaf wordt opgezet (bij R en B), is er tegelijk veel aandacht voor netwerken, de achterban en persoonlijke contacten bij het benaderen van potentiële nieuwe deelnemers; waar de organisatie in eerste instantie juist van onderop wordt opgezet (bij An), is er, met name in een later stadium, veel aandacht voor contacten met vooraanstaande personen en groepen in de samenleving.

Het laten vervagen van de grenzen tussen de godsdiensten (soms bij A1, en met name bij B) wordt door de betrokkenen als positief ervaren, maar door deelnemers aan expliciet andersoortige initiatieven, zoals R, afgewezen: men stelt zich in dat geval (zoals bij R) open voor ontmoeting, dialoog en uitwisseling, maar men handhaaft tegelijk expliciet de eigen, afgebakende religieuze identiteit, zonder deze op enige manier te vermengen met die van de ander.

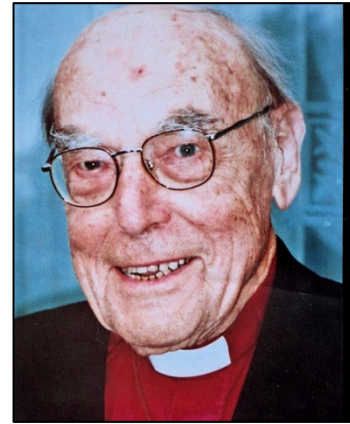
In relatie tot het vorige punt: het verbreden van de ontmoeting tot meer dan de twee godsdiensten islam en christendom, zoals bij B en soms bij An het geval is (in tegenstelling tot R en A1) lijkt niet noodzakelijk een pluspunt of minpunt.

Ook de deelname van met name mannelijke deelnemers (bij R) of met name vrouwelijke deelnemers (bij B(?) en An) lijkt niet noodzakelijk een pluspunt of minpunt.

Van her en der

In Memoriam Bisschop Kenneth Cragg 8 maart 1913 - 13 november 2012

Kenneth Cragg's leven en werken wordt samengevat in de titel van zijn bekendste boek *The Call of the Minaret*, de oproep tot gebed die klinkt vanaf de minaret. Het verscheen voor het eerst in 1956 en is nog steeds verkrijgbaar. In dit boek ontsloot hij niet alleen voor christenen een weg tot een dieper verstaan van de wereld van de islam, maar riep hij hen ook op te horen wat deze roep voor hen zelf inhoudt. In een engagement met de islam dat zich uitstrekt over zeventig jaar, als zendeling, geleerde, bisschop en vriend, verdiende hij het respect van mos-

lims vanwege zijn kennis van de Koran en de dank van christenen omdat hij hun liet zien dat een diepe vertrouwdheid met de islam gepaard kan gaan met een vrijmoedig getuigen van het evangelie van Jezus Christus. Hij was er van overtuigd dat alles wat waar en eerbiedwaardig is in de islam logischerwijze moslims tot Christus zou moeten brengen.

Kenneth Cragg studeerde geschiedenis aan Jesus College in Oxford en won universitaire prijzen in theologie en filosofie. Na een werkperiode in de Anglicaanse parochie van Birkenhead ging hij voor de Britse Syrië Zending naar Beiroet. Daar stichtte en leidde hij een jongensinternaat en onder oorlogsomstandigheden doceerde hij filosofie aan de Amerikaanse universiteit aldaar. Terug in Engeland om te promoveren werd hij vervolgens hoogleraar Arabisch en islam aan Hartford Seminary in Connecticut, in de Verenigde Staten. Hij was in die periode ook hoofdredacteur van het in 1911 opgerichte tijdschrift *The Muslim World*. Daar publiceerde hij in 1956 *The Call of the Minaret*, het eerste van een serie boeken over islamitische en christelijke theologie, andere religiestudies en Engelse literatuur. Na Hartford werd hij een rondzwervend vertolker van de moslim wereld, eerst vanuit St George's College in Jeruzalem, toen nog gelegen in Jordanië. In 1959 werd hij bestuurder van St Augustine's College in Canterbury. Het was de bedoeling dat dit College een centrale plaats zou krijgen binnen de

wereldwijde Anglicaanse gemeenschap, met name voor de theologische bijscholing van bisschoppen uit de derde wereld. Maar onvoldoende middelen leidden tot sluiting in 1967, zeer tot verdriet van Kenneth Cragg. In 1970 diende zich een mogelijkheid aan om terug te keren naar het Midden-Oosten. Hij werd tot assistent-bisschop gewijd in het aartsbisdom Jeruzalem en het Midden-Oosten. Zijn standplaats werd Cairo. In 1973 legde hij zijn ambt neer ten gunste van een Egyptische opvolger in het intussen tot nieuwe bloei gekomen bisdom ter plaatse. Weer overbodig geworden doceerde hij aan de universiteit van Sussex en werd tenslotte tot zijn emeritaat voorganger in Helme in het bisdom Wakefield om vervolgens naar Oxford te verhuizen. Daar ging hij door met colleges en lezingen geven en met schrijven. In 2011 verscheen, hij was intussen 98, zijn 60ste boek.

Cragg werd geboren in een conservatief, evangelisch milieu. Hij vond zijn inspiratiebron in het leven van twee zendelingen van de Anglicaanse Church Mission Society die in Egypte en het Midden-Oosten werkten: Temple Gairdner (1873-1928) en Constance Padwick (1886-1968). Hun geestelijke nalatenschap bestond voor Cragg in de idee van de christelijke gastvrijheid voor de godvererende (worshipping) moslim wereld. Gastvrijheid betekende voor hem meer dan moslims ontmoeten en hun gastvrijheid accepteren. Het hield ook in een gastvrijheid van de geest (mind) - de veeleisende gastvrijheid van de geest voor de ware intenties, voor het binnenste, het hart van de islam zelf. Door gastvrijheid een sleutelbegrip van zijn benadering van de islam te maken verwierp Cragg de idee dat geen geloof sympathiek kan worden bestudeerd behalve met in achtname van neutraliteit of opschorting van geloof. God, zo geloofde Cragg, kan niet worden veranderd in een academisch onderwerp.

Cragg maakte naast de metafoer gastvriendschap ook gebruik van het begrip gezantschap. Een beschrijving van een zending is dat hij een vreemdeling is met een verblijfsvergunning. Dit veronderstelt een uitgebreide aanpassing van iemands geestesgesteldheid en leefwijze, nodig om zich thuis te voelen in een niet eigen cultuur en geloof. Een nieuw 'land van de geest' moet worden verkend en bewoond. Belangrijker nog, de christen in dat land is niet een geïsoleerd individu, maar aanwezig in een vertegenwoordigende hoedanigheid. Hij moet daarom

de plaatselijke taal leren spreken om te worden verstaan. Zodoende breidde Cragg het oorspronkelijk thema van 2 Corinthiërs 5: 20 “Wij zijn gezanten van Christus” uit. Maar de boodschap van verzoening blijft ook het hart van zijn gebruik van dit begrip. Veel van zijn denken en schrijven is erop gericht te zoeken naar de hulpbronnen binnen de cultuur en binnen de geloofswereld waar de christelijke gezant woonachtig is, waarmee hij op overtuigende wijze de christelijke boodschap uitdrukking kan geven in begrippen die begrijpelijk zijn voor de mensen ter plekke. Zo wilde hij een islamitische ‘taal’ aanreiken aan de christelijke zendeling, waarin hij zou kunnen spreken over Christus. Zo beschreven is er niet werkelijk sprake van iets heel nieuws en schokkends in Cragg’s programma. Cragg zelf betoogde dat zijn programma voorgangers heeft die teruggaan tot het Nieuwe Testament en al in praktijk werd gebracht en toegelicht door Paulus. Zonder ook maar een enkel compromis als het om essentiële zaken gaat, is zijn verzoening en de Paulinische geest overal duidelijk aanwezig in zijn denken. In een voor hem kenmerkende samengebalde zin claimde Cragg: In het verhaal van Jezus gaat het helemaal over vijandigheid die moet worden overwonnen: Het verhaal dat moet worden verteld is alleen veilig onder de hoede van hen voor wie tegenstand juist een gelegenheid biedt. Want dat is nu precies waar het in dit verhaal om draait. Het is een houding tegenover de islam, die we na eeuwen van wederzijdse vijandschap dringend nodig hebben. “Islam in de gedachtewereld van christenen”, zei Cragg, “moet altijd het onderwerp zijn voor een beleid van hoop.” (vertaling Jan Slomp)

* Christopher Lamb is de auteur van *The Call to Retrieval*. Kenneth Cragg’s *Christian Vocation to Islam*, London, Grey Seal, 1997.

N.B. Kenneth Cragg hield drie maal lezingen in Nederland. De laatste maal in 2005. (zie Begrip nr. 3/ 2005)

Buluitreiking aan Esther Strijkmans

Op 19 oktober jl. vond aan de Letterenfaculteit van de Rijksuniversiteit Groningen de buluitreiking aan Esther Struikmans plaats. Na eerder in Zwolle aan de HBO-opleiding voor Logopedie en Akoepedie haar Bachelor te hebben gehaald (1993) en aan de Universiteit van Amsterdam een doctoraal Theologie (1998) en

de afronding van de academische Predikantenopleiding (2000), studeerde zij ditmaal cum laude af bij de vakgroep ‘Talen en culturen van het Midden-Oosten’.

Zij was deze studie in 1995 / 1996, naast haar theologie-studie, begonnen (in de vrije ruimte van het doctoraal-programma). Later zette zij de studie voort in Libanon en Damascus (2001 / 2003), om hem vervolgens in 2006 parttime weer op te pakken, ditmaal in Groningen.

Haar afstudeeronderzoek vond zomer 2011 in Albanië plaats, naar de inter-religieuze betrekkingen in het land (zie bl. 180- 187 in dit nummer). Vanwege de instabiele situatie in 2011 in het Midden-Oosten in strikte zin, verkreeg zij van het faculteitsbestuur toestemming haar onderzoek elders te verrichten. Aangezien Albanië meer dan 500 jaar tot het Ottomaanse rijk heeft behoord, zijn de banden met landen in het Nabije Oosten, zoals Turkije, altijd stevig geweest.

Ontmoeting Lelystadse geestelijk verzorgers, imams en pastores

In de Marokkaanse moskee El Imaan vond op donderdag 22 november 2012, voor de vijfde achtereenvolgende keer, de jaarlijkse ontmoeting plaats tussen Lelystadse geestelijk verzorgers, pastores en imams. De bijeenkomst is een initiatief van het Platform Ontmoetingen Lelystad (POL). Evenals in de voorafgaande jaren was de belangstelling vanuit de verschillende kerken, moskeeën en instellingen ook dit keer groot, ca. 30 mensen waren aanwezig. Geestelijk verzorgers, imams en pastores hebben allen de zorg voor de mens gemeen. Vanuit die gemeenschappelijke verantwoordelijkheid deelden zij hun ervaringen rond het thema: “Cultuur-, generatie- en religieconflicten”.

Wethouder Meta Jacobs benoemde in haar bijdrage de gemeenschap, de achterban waarbij geestelijk verzorgers hecht betrokken zijn. Hierdoor kan het gesprek steeds weer gevoerd worden tussen mensen, ook al heb je een andere overtuiging of standpunt. In een stad als Lelystad zijn veel mensen die onze aandacht nodig hebben en kerken en moskeeën kunnen die aandacht daadwerkelijk geven. Daarnaast is de wethouder trots op de vele vrijwilligers die in Lelystad veel onbe-

Gezamenlijk eten in de moskee

taald werk verzetten!

Om de aanwezigen elkaar zoveel mogelijk te laten ontmoeten was de groep in drieën gesplitst; een groep 'jongeren' die puberen; een groep 'ouders' die met

deze jongeren moeten omgaan en een groep 'wijzen' waaraan werd gevraagd om de conflicten op te lossen. Het bijzondere was dat er in de groep 'jongeren' een aantal jongeren uit de moskee aanwezig was die uit ervaring konden spreken.

De discussies die werden gevoerd gingen uit van een 4-tal herkenbare casussen, onder leiding van ervaren gespreksleiders:

'Vakkenvullen in een supermarkt met bier of varkensvlees geeft bij moslims problemen'.

'Hoe ga je om met een 15-jarige die niet meer naar de kerk of moskee wil, die een anderen weg gaat die jij als ouder graag wil'

'Als een moslimjongen verkering krijgt met een christenmeisje (of andersom), hoe ga je als ouders daar dan mee om?'

'Als een moslim moeite heeft met het geven van een hand aan een vrouw, moet hij dat dan zeggen bij een sollicitatiegesprek?'

We waren het er steeds over eens dat we jongeren, die een andere weg willen gaan, moeten vasthouden. Dat ze moeten leren dat er vaak meerdere wegen zijn die tot een goede oplossing kunnen leiden. Alle aanwezigen waren, ongeacht hun religieuze of levensbeschouwelijke herkomst, het er over eens dat de rol van de geestelijk verzorger, de imam en de pastor er uiteindelijk één is van luisteren en vragen stellen, om zo mensen te helpen om uiteindelijk zelf tot goede antwoorden te komen.

De aanwezigen genoten tot slot gezamenlijk van een halalmaaltijd en waren het er over eens dat deze ontmoetingen nuttig zijn om jaarlijks te herhalen.

Namens POL, Ab Strijker

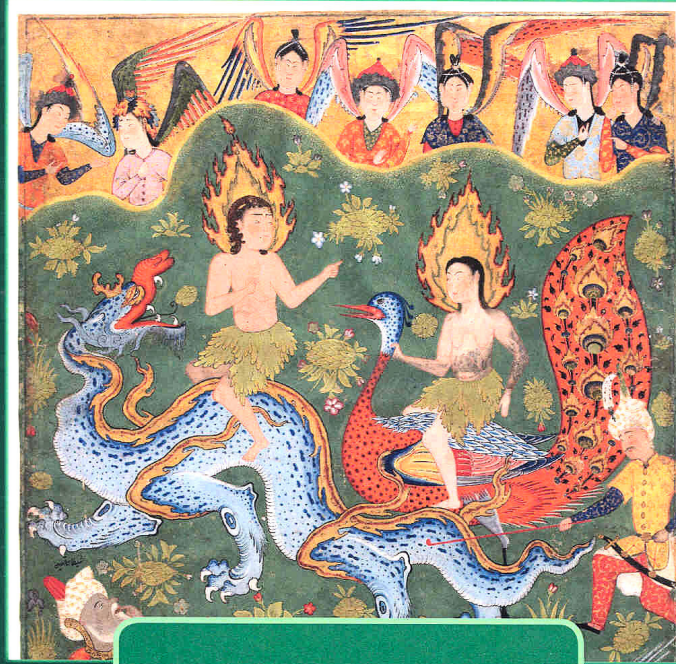
Bahasa Indonesia

Er is nu ook een bijbelenkoran-site in Bahasa Indonesia ww.alquranalkitab.net

Boeken

Biblical Figures in Islamic Art, from Adam to Jesus, Marlies ter Borg.

De voorkant van de omslag stelt de verdrijving uit het paradijs voor van Adam en Eva, zoals te zien in de Arthur Mc. Sackler Gallery, Washington. Het kunstboekje bevat vierentwintig gekleurde platen uit vijf collecties in de steden Rotterdam, Londen, Istanbul, Washington en Kopenhagen. Zo vinden we er Kaïn en Abel, Mozes bij Faraos op schoot, Salomon en de koningin van Sheba, David met zijn harp en Jona in de vis. En natuurlijk Maria en Jezus, die in de Koran vaker vermeld worden dan menigeen zou kunnen bevroeden. Een korte uitleg begeleidt deze kleurrijke figuren. De foto's hebben niet alle dezelfde kwaliteit vanwege de aangeleverde versies van de meewerkende musea. Voor de volledige uitleg wordt verwezen naar *Sharing Mary, Bible and Qur'an Side by Side* van M. ter Borg. Het boekje (44 bl.) is niet te verkrijgen in de boekhandel maar alleen bij www.amazon.de voor de prijs van 8 euro. – P. Reesink

BIBLE FIGURES
IN ISLAMIC ART

FROM ADAM
TO JESUS

MARLIES TER BORG